

Etik i socialt arbete – Etisk kod för socialarbetare

Innehåll

Varför en etisk kod	5
Framträdande teman i socialt arbete	7
Etiska problem i socialt arbete.....	10
Grundfrågor inom etiken	12
Etiska värden och normer för socialt arbete	16
Etiska egenskaper för socialarbetare	22
Bilagor:	
Etiska problemsituationer – fallbeskrivningar	27
Akademikerförbundet SSR:s etiska koder	34
Noter och referenser	35

Etisk kod för socialarbetare

Det här dokumentet handlar om etik i socialt arbete. De resonemang och ställningstaganden som görs formar en etisk kod för socialarbetare och har antagits av Akademikerförbundet SSR:s styrelse 2015-09-18.

Etiska koder kan ha olika omfattning och karaktär. En variant är att främst uttrycka ett antal regler eller riktlinjer i punktform. Men denna etiska kod har en mer resonerande karaktär och erinrar om olika inriktningar inom socialt arbete, om etiska problem och om grundläggande etiska värden och normer för arbetet. Den sammanfattande kärntexten i koden är Etiska riktlinjer för socialarbetare på sidan 25. Som bilaga till koden finns också fallbeskrivningar för reflektion och samtal.

Koden vänder sig främst till yrkesverksamma socialarbetare. En annan viktig målgrupp är studerande på landets socionomutbildningar och på utbildningar med liknande inriktning. Koden kan också ha betydelse för alla som är intresserade av socialt arbete, genom att den visar hur de yrkesverksamma inom området uppfattar sitt uppdrag ur etisk synpunkt.

ARBETET MED DOKUMENTET

Dokumentet har skrivits av Erik Blenberger, teol. dr. och professor i etik vid Institutet för organisations- och arbetslivsetik, Ersta Sköndal högskola, i samråd med en referensgrupp bestående av Per Böhlin, frivårdsinspektör och koordinator inom rättspsykiatrisk öppenvård; Titti Fränkel, utvecklingschef, Akademikerförbundet SSR; Mikael Jarnlo, familjebehandlare på Familjestödsenheten i Hässelby/Vällingby stadsdelsförvaltning; Josefine Johansson, professionsstrateg på Akademikerförbundet SSR; Aina Johnsson, med. dr. och kurator på Karolinska Universitetssjukhuset; Lovisa Nerbrant, biståndshandläggare i Stockholm stad och ordförande i SSR-föreningen i Stockholm; Marianne Saur Hedlund, seniorkonsult på Utveckling och Process Consulting AB, tidigare förvaltningschef i Sundbybergs stad; Elisabet Svedberg, projektledare, Socialstyrelsen; Pia Redlund, verksamhetsansvarig för socialjuridisk rådgivning/psykosocialt stöd, Sociala Missionen; Hossein Tavassoli, biträdande föreståndare i HVB-verksamhet och Yvonne D-Wester, skolkurator i Stockholms stad, ordförande i Sveriges Skolkuratorers Förening. Samtliga i referensgruppen är socionomer.

En remissversion av den etiska koden har skickats till Convictus, DHR – förbundet för ett samhälle utan rörelsehinder, Famna, Forum – Idéburna organisationer med social inriktning, Fountain House, FUB

– För barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning, Föreningen Sveriges Socialchefer, HSO, Nationell samordnare för social barn- och ungdomsvård, Organisationen Maskrosbarn, PRO, RFHL, RFSL, ROKS, RSMH, Riksförbundet Attention, Riksförbundet Insolvans, SPF, SIOS – Samarbetsorgan för etniska organisationer i Sverige, Socialstyrelsen, Statens Institutionsstyrelse, Svensk kuratorsförening, Sveriges Kommuner och Landsting, Sveriges Skolkuratorers Förening, KRIS, Unizon (tidigare SKR – Sveriges kvinno- och tjejjourers riksförbund), Verdandi och x-Cons. Samtliga högskolor och universitet med socionomutbildning har också fått förfrågan om att ge synpunkter på remissversionen. Dessutom har regionföreningar och enskilda medlemmar inom Akademikerförbundet SSR haft möjlighet att ge synpunkter.

Synpunkter har lämnats från Akademikerförbundet SSR:s regionföreningar i Nordvästra Älvsborg, Norrbotten, Skåne och Värmland, FUB – För barn, unga och vuxna med utvecklingsstörning, Institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet, Stockholms universitet och Umeå universitet, Nationell samordnare för social barn- och ungdomsvård, Organisationen Maskrosbarn, PRO, RFHL, Statens Institutionsstyrelse, Svensk kuratorsförening, Sveriges Skolkuratorers Förening samt av Elis Envall och Päivi Turunen.

Varför en etisk kod?

Inom allt fler yrkesområden ser man värdet av en etisk kod, med etiska reflektioner och riktlinjer för arbetet. En sådan kod avser att öka uppmärksamheten på de etiska problem man ställs inför, stimulera diskussionen och skapa klarhet om etiska normer för yrkesområdet.

En etisk kod kan lyfta fram viktiga teman som inte finns i lagar och regelverk. Det kan till exempel handla om bemötande och om grundinställning till andra människor, och om vilka etiska personegenskaper som är önskvärda i ett yrkesområde. En etisk kod bidrar också till att stärka yrkesidentiteten och påminner om att en yrkesutövare företräder en profession.

Makt kräver etisk observans

Etisk medvetenhet är särskilt viktig i professioner vars arbete kan ha en djupgående inverkan på människors liv och villkor – i verksamheter som utövar makt i någon form. Socialt arbete är av det slaget. Den enskilde kan vara i ett underläge som ibland är mycket påtagligt. Det gäller inte minst i socialt arbete med barn och unga.

Det är nödvändigt att de yrkesverksamma inom socialt arbete är medvetna om hur arbetet påverkar människors liv samt vilka värden och normer som bör gälla för detta arbete – och att socialarbetarnas egna värderingar står i samklang med dessa värden. Socialt arbete kräver med andra ord en etisk observans.

Regler, evidens och etik

En stor del av socialt arbete är reglerat av lagar och föreskrifter som kräver kunskap i socialrätt. Till det

kommer att socialt arbete ska vara evidensbaserat. Det ska bygga på kunskap om sociala problem och om vilka metoder och insatser som kan ge önskvärda resultat för de personer som berörs.

Etiska överväganden har betydelse för lagstiftning och regelverk. Sådana överväganden kan vara uttalade utgångspunkter för lagstiftning men de kan också direkt vara uttryckta i lagen. Ett exempel på det är portalparagrafen i socialtjänstlagen som ger uttryck för etiska värden och normer som ligger bakom denna lag.

Etiska koder avser inte att konkurrera med lagar och föreskrifter. Sådana koder ska främst ses som klagöranden av etiken bakom lagen. Dessutom kompletterar de lagen genom att ta upp sådant som man inte direkt kan lagstifta om.

Vad gäller relationen mellan evidens och etik borde en verklig konflikt inte vara möjlig. Om det finns en välgrundad evidens – genom forskning och beprövad erfarenhet – för en viss åtgärd i en viss situation bör denna åtgärd väljas. Det är därför ett etiskt krav att socialt arbete i så stor utsträckning som möjligt är evidensbaserad praktik.

I vissa situationer kan det dock vara svårt att bedöma vilken åtgärd som kan stödjas med bäst evidens. Dessutom måste alltid klientens perspektiv och önskemål vägas in. En problemsituation för en person eller en grupp kan vara mycket sammansatt och det finns inte evidens för vad som är den bästa lösningen för alla typer av sociala problemsituationer.

Men evidens utan etik – och utan juridiska regler –

räcker inte. Vad ska det sociala arbetet syfta till och vilken målsättning ska det ha? Sådana frågor kan inte avgöras genom en evidensbedömning. Inte heller kan man hänvisa till evidens i den grundläggande frågan om avvägningen mellan det offentliga och den enskildes ansvar eller i fråga om vilka etiska värden och normer som bör vara grundläggande för det sociala arbetet. Det är etiska frågor. Socialt arbete är också en värdebaserad praktik.

Professionellt verksamma inom socialt arbete

Denna etiska kod gäller för professionellt verksamma inom socialt arbete. En huvuddel av dessa är socionomer – en examenstitel som använts sedan 1950. En del av de yrkesverksamma inom området har dock en annan akademisk utbildning. I detta dokument används ibland uttrycket socialarbetare, som motsvarar det engelska uttrycket social worker. Ibland används de längre uttrycken professionellt verksamma eller yrkesverksamma inom socialt arbete.

Olika huvudmän och olika verksamheter

Denna etiska kod avser alla former av socialt arbete inom olika huvudmannaskap. Koden har också relevans vid normering, tillsyn och kontroll av det sociala arbetet.

En stor del av det sociala arbetet sker inom offentlig sektor och bedrivs av kommuner, landsting och statliga myndigheter. Men ett betydande socialt arbete bedrivs också av professionella i sociala frivilligorganisationer och i privata företag. Det arbetet finansieras ofta via den offentliga sektorn och står under offentlig tillsyn.

Klienter och andra berörda

Det finns olika uttryck för att beteckna de personer som berörs av socialt arbete. Uttrycken varierar med insatsernas sammanhang och karaktär. Det kan exempelvis vara fråga om barn, den unga/e, elever, patienter, vårdtagare, anhöriga, kunder, klienter, boende och brukare. I det här dokumentet används uttrycket klient som en generell benämning, dessutom används ibland uttrycken person och den enskilde.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

1. Behövs det en etisk kod för de professionella inom socialt arbete? Ta ställning till argument och resonemang i ovanstående text.
2. Håller du med om beskrivningen under rubriken Regler, evidens och etik?

Framträdande teman i socialt arbete

En vanlig diskussion inom socialt arbete handlar om vilken inriktning arbetet bör ha. Ofta kombineras då metoder och mål under vissa tematiska beteckningar. I det här dokumentet används främst uttrycken teman för eller dimensioner av socialt arbete för att beteckna olika inriktningar.

En viss verksamhet inom socialt arbete har oftast olika teman, men ibland är ett visst tema eller en viss inriktning dominerande. I detta avsnitt görs en översiktlig genomgång av framträdande teman i det sociala arbetet. En bakgrund till den översikten kan utgöras av den definition av socialt arbete som antogs 2014 av International Federation of Social Work (IFSW).

Internationell definition av socialt arbete

IFSW:s definition av socialt arbete och socialarbetarnas profession lyder på följande sätt:

Socialt arbete är en praktikbaserad profession och en akademisk disciplin som verkar för social förändring och utveckling, social sammanhållning, skydd och stöd för utsatta, empowerment och frigörelse av människors resurser. Mänskliga rättigheter, social rättvisa, barnets bästa, kollektivt ansvar samt respekt för mångfald är centrala principer för socialt arbete. Med utgångspunkt i teorier för socialt arbete, samhällsvetenskap, humaniora och urfolkens kunskap strävar professionen efter att involvera människor och påverka strukturer, för att möta utmaningar i livet och öka välbefinnandet.

Denna definition är framtagen genom en process av

jämknings mellan olika ståndpunkter och olika ideal för det sociala arbetet i olika länder. Efter definitionen anges också att den "får utvecklas på nationell eller regional nivå". Detta är en typ av definition som främst beskriver en inriktning eller målsättning och den kan på det sättet vara värdefull att ha med i en etisk kod som underlag för reflektion och samtal.

Flera av nedanstående inriktningar eller framträdande teman i det sociala arbetet finns omnämnda i ovanstående definition. Det här dokumentet tar upp följande teman: (1) Empowerment, (2) advocacy, (3) samhällsarbete, (4) normbildning och vägledning, (5) skydd samt (6) omsorg och service.

Empowerment

Ett tema för socialt arbete som har en stark ställning är att arbetet ska präglas av och syfta till empowerment. På svenska har ibland uttryck som egenmakt och mobilisering används för att lyfta fram denna aspekt. Grundtanken är att enskilda eller grupper ska ta tillvara sina egna resurser och själva förbättra sina livsvillkor.

Vikten av mobilisering uttrycks i Socialtjänstlagens portalparagraf med formuleringen att "på demokratins och solidaritetens grund främja människors ... aktiva deltagande i samhällslivet".¹

Till samma grundansats hör aspekter som medvetandegörande och frigörelse. Socialt arbete uppfattas då som en frigörande pedagogik som stärker människors resurser för självständigt agerande.

Advocacy

Att socialt arbete kan innebära att företräda andra signaleras genom uttrycket klient. Uttrycket kommer från latin och betyder 'skyddsling'. I nutida språkbruk används uttrycket främst inom juridik och socialt arbete. På samma sätt som en advokat ger råd och företräder sin klient i rättsliga frågor kan socialarbetaren företräda sin klient i – och kanske även ibland mot – olika instanser och sociala grupperingar i samhället.

Medan empowerment främst tar sikte på att stärka klienten handlar advocacy-rollen snarare om att vara en stark och drivande ombudsman för klientens intresse. Idén om företräderskap kan också avse sociala grupper. Företrädarrollen kan då innebära att en socialarbetare – i till exempel en utvärdering eller ett forskningsprojekt – bör välja perspektiv utifrån personer och grupper som är i ett utsatt läge. Inte minst i socialt arbete med barn och unga är detta ett viktigt tema.

Samhällsarbete

Socialt arbete kan också ha en mer generell roll och bidra till att skapa sociala mötesplatser och utforma stödprogram i sociala problemmiljöer – eller att arbeta för att förebygga att sådana problemmiljöer uppstår. Socialt arbete kan på det sättet bidra till en ökad social integration. Arbetet kan ha inslag av konfliktlösning och syfta till att skapa delaktighet i samhällslivet och motverka utanförskap.

Ett ideal om mångfald aktualiseras ofta i det sammanhanget. Det handlar om att respektera och acceptera en mångfald och att påvisa och motarbeta olika former av strukturell diskriminering.

Samhällsarbete kan också ha en mer övergripande betydelse och avse medverkan i samhällsplanering och utformning av lokala miljöer. En sådan roll kommer till uttryck i Socialtjänstlagens inledning och avser då en roll som den kommunala socialnämnden ska ha.

Normbildning och vägledning

Normbildning och vägledning är ett klassiskt tema i socialt arbete. Det innebär att klienten själv eller samhället finner att något är problematiskt i klientens inställning och livsföring. Klienten behöver därför få vägledning och hjälp att ta till sig normer som kan leda till en mer konstruktiv social hållning. Mycket av socialt arbete med barn och unga liksom med personer med missbruksproblem har ett sådant tema.

Forskning inom socialt arbete har ibland betecknat en vägledande och normbildande ansats som "disciplinering" och pekat på risker för att arbetet får en förtryckande karaktär. Det skulle innebära att få klienten att acceptera en kuivad position i samhället – att skapa tystnad och lydnad. Det blir i så fall en repressiv ansats.

Men vägledning och repression behöver inte hänga ihop. En normbildande och vägledande ansats syftar till att hjälpa en person att få bättre kontroll över sitt liv

och att skapa ett socialt hänsynstagande. Det innebär att klienten kan ta sina egna konstruktiva resurser i bruk och inte utgöra ett hot mot andra människors trygghet och välfärd.

En närliggande variant av socialt arbete har främst karaktär av rådgivning i komplicerade sociala situationer som kan ha att göra med parrelationer eller föräldraskap.

Skydd

Ett viktigt tema inom socialt arbete är att ge skydd för människor i utsatta situationer. Det finns en klassisk skyddstanke inom socialt arbete – att ge skydd mot kränkningar, övergrepp och förtryck och mot risker för att bli utsatt för övergrepp och förtryckande villkor.

Det temat är särskilt aktuellt i socialt arbete med barn som får bristande omsorg eller är utsatta för direkta övergrepp, liksom för vuxna som hotas av övergrepp och våld. I socialt arbete med anknytning till lagar som LVU och LVM finns också en sådan skyddsaspekt.

Omsorg och service

De teman för socialt arbete som aktualiserats ovan kan innebära att människors liv och sociala identitet förändras. Men socialt arbete kan också ha en mer renodlad serviceinriktad aspekt och syfta till att bistå människor med omsorg och service och andra välfärdstjänster i bristsituationer av olika slag.

Äldreomsorg liksom stöd och service för personer med funktionsnedsättning har i huvudsak en sådan karaktär, liksom arbetet med att underlätta möjligheten att få bostad och arbete. Arbetet med ett kortvarigt försörjningsstöd har också ibland en sådan inriktning. Socialt arbete innebär då att erbjuda insatser som en person behöver och har rätt till utan några ambitioner om att det ska ske en omfattande förändring av personens liv, sociala identitet eller samhällsroll.

Det sociala arbetets mångfald och vikten av kunskapsuppbyggnad

Dessa olika teman eller dimensioner av socialt arbete visar mångfalden inom området. Sådana teman kan uppfattas som alternativ att välja mellan, men det är mer relevant att se dem som olika varianter som kan kombineras på olika sätt.

De teman som är dominerande kan bero på vilken typ av verksamhet det handlar om. Valet av dominerande inriktning kan också spegla ideologiska bedömningar om det sociala arbetets roll för att skapa ökad välfärd och ett bra samhälle.

Kanske kan även utvärdering och forskning om socialt arbete ses som ett tema för själva arbetet. Det är särskilt aktuellt i olika varianter av aktionsforskning där själva kunskapsbildningen är knutet till att skapa en social förändring. Men forskning i ämnet socialt arbete bör också ha en fristående och kritisk roll till det praktiska sociala

arbetet – för att därigenom bidra till en utveckling av detta arbete.

För att bidra till en kunskapsupbyggnad är det viktigt att socialarbetare tar aktiv del i utvärderingar och granskningar av det sociala arbetet – och påverkas av forskningens resultat.

Socialarbeters identitet

Dessa olika teman – och olika kombinationer av dem – medför delvis olika yrkesroller och professionsideal för socialarbetare. En inriktning på till exempel empowerment ger en annan roll än om man främst ser sig som klientens företrädare, en samhällsbyggare, vägledare eller en omsorgsgivare för människor i vissa bristsituationer.

Kanske är det relevant att tänka sig att socialarbetare just kan ha olika identiteter beroende på hur olika teman för arbetet kan kombineras inom ett visst område för socialt arbete. Ovanstående teman blir då en repertoar att välja på eller att kombinera för den egna professionsidentiteten.

En mer enhetlig bestämning av socialarbeters grundläggande uppdrag är att socialarbetare bör företräda en helhetssyn på en persons sociala situation. Det

innebär att arbetet för en persons utveckling ska beakta alla väsentliga aspekter av en persons situation på ett sammanhållet sätt.

Ett annat och kompletterande förslag på en formulering om det grundläggande uppdraget för socialt arbete är att de som berörs av arbetet ska få ökade möjligheter att leva ett värdigt liv.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

3. Reflektera över den internationella definitionen av socialt arbete och socialarbetarnas yrkesroll.
4. Ta ställning till vart och ett av ovanstående teman för socialt arbete. Vilket eller vilka teman har särskild betydelse för hur du tänker dig socialt arbete? Vilka teman är särskilt relevanta för ditt nuvarande sociala arbete?
5. Reflektera över om man kan eller behöver formulera en professionsidentitet för socialarbetare. Hur bör i så fall en sådan identitet beskrivas?

Etiska problem i socialt arbete

Inom socialt arbete kan det uppkomma många situationer som medför etiska problem. En del av dessa problem är relaterade till det tema som är dominerande i arbetet. Ett arbete med inriktning på till exempel empowerment kan medföra delvis andra problem än vad som följer av en advocacy-roll. Men det finns också mer generella etiska problem i arbetet. Här är några exempel på etiska problem inom socialt arbete:

- Risken att en omhändertagande attityd – som kanske tycks nödvändig – kan leda till en förlust av en persons initiativförmåga och känsla av värdighet.
- Att bemöta en klient med respekt och skapa en bra relation till klienten i en verksamhet som har ofrånkomliga inslag av kontroll och krav.
- Barns rätt till goda livsvillkor kontra föräldrars rätt att ha sitt föräldraskap och sitt familjeliv i fred från myndigheters kontroll.
- Arbetet för att motverka en riskabel utveckling för en person kan riskera att stigmatisera och ge en sårad självkänsla.
- Att hävda individuell frihet och lika villkor för kvinnor och män kontra att visa respekt för personer som inte bejakar dessa värden.
- Konflikter mellan att å ena sidan värna om vissa klienter och att å andra sidan beakta närståendes eller andra personers intressen.
- Att göra de insatser socialarbetaren bedömer som nödvändiga kontra arbetsgivarens krav på ekonomisk restriktivitet.

- Att behålla en lojalitet med den verksamhet man arbetar inom, trots att man finner att riktlinjer och villkor för arbetet strider mot välgrundad kunskap och klienters bästa.
- Lojalitetskonflikter mellan att värna om klienters bästa och att stödja och försvara en kollega som agerat på ett diskutabelt sätt.

Konsekvensbedömningar, evidens och ideologi

En del av dessa problem innebär roll- eller lojalitetskonflikter för de yrkesverksamma inom socialt arbete. Dessa problem kan också handla om vilka konsekvenserna blir av olika sätt att arbeta och förhålla sig till en klient. En bedömning av sannolika konsekvenser är dock inte en etisk fråga. Det är snarare ett empiriskt problem och aktualiserar frågor om vilken evidens det finns för att ett visst sätt att arbeta ger den bästa situationen för klienter.

Etiska problem i socialt arbete kan vara relaterade till övergripande ideologiska frågor: Vilket ansvar har det offentliga samhället för enskilda personer? Vilket ansvar har den enskilde själv för att klara upp sin situation och sin framtid? Och vilka etiska värden och normer – och vilka konsekvensbedömningar – är avgörande för att bedöma relationen mellan det offentliga samhällets och den enskildes ansvar?

Professionella risker

Utöver dessa problem – som handlar om att göra konstruktiva val och avvägningar – finns också problem som

har karaktär av risker för att en socialarbetare får en negativ personlig och professionell utveckling i arbetet. Det kan handla om en risk för okänslighet, bristande empati eller direkt cynism – som kan utvecklas genom det sociala arbetets problemkultur, arbetets belastning och arbetsgivarens åtgärder, eller genom besvikelse över klienters handlande.

En liknande risk är att den enskilda klienten objektivieras och blir en i raden av problematiska personer som en socialarbetare möter. Risken är att en persons unika villkor och roll som subjekt reduceras till en diagnos som ska åtgärdas eller ett ärende som ska hanteras.

Efter denna skissartade påminnelse om etiska problem i socialt arbete är det dags att ta upp frågan vad etik handlar om och sedan vilka etiska värden och normer som bör vara grundläggande för arbetet.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

6. Vilka av ovanstående generella etiska problem är aktuella inom ditt arbete? Hur resonerar du för att lösa eller hantera dem?
7. Reflektera över professionella risker för socialarbetare. Hur kan de undvikas eller hanteras?

Grundfrågor inom etiken

Vad handlar etik om? Den frågan kan inte besvaras i en mening. Det finns flera olika frågor inom den normativa etiken och de kan delas in i olika grundfrågor. Det här dokumentet gör en indelning i fyra etiska grundfrågor:

1. Hur bör människans och livets värde uppfattas?
2. Vad gör en handling eller regel rätt?
3. Vad är ett gott liv och ett gott samhälle?
4. Vilken slags person bör jag vara och vilket ansvar har jag i min professionella roll?

1: Hur bör människans och livets värde uppfattas?

En grundfråga eller startfråga för etiken är hur människans och livets värde bör uppfattas. Ett svar är att direkt aktualisera människovärdesprincipen som innebär att alla människor har ett lika och högt värde. Detta värde tillhör livet som människa och bestäms inte av hur nyttiga vi är, vilken status vi har eller hur stort vårt välbefinnande är.

Det finns olika argument för denna princip och kanske bör den främst tolkas som uttryck för en grundläggande upplevelse av livets värde. Människovärdesprincipen kan då ses som ett slags kärleksförklaring till det mänskliga livet och innebär en inställning av respekt och ansvar för andra och för det egna livet.

Att bejaka det höga värdet av det mänskliga livet är en förutsättning för att ta etik på allvar. För varför skulle vi intressera oss för hur människor har det, för vad som

är rätt och orätt, gott och ont, om vi inte på ett grundläggande sätt finner andras människors och vårt eget liv ytterst värdefullt?

2: Vad gör en handling och eller regel rätt?

Den andra grundfrågan är vad som gör en handling eller regel rätt. Två tankelinjer finns då som huvudalternativ. Den ena innebär att vissa handlingar och normer är direkt giltiga och utgör en plikt i en valsituation. Det alternativet brukar kallas pliktetik.

Andra alternativet är att fråga vilka konsekvenserna sannolikt blir av en viss handling eller regel. Vad leder handlingen eller regeln till för de personer som berörs? Det alternativet kallas konsekvensetik. Dessa två alternativ behöver beskrivas lite närmare.

PLIKTETIK

Flera etiska normer kan aktualiseras som plikter i vardagliga valsituationer eller när vi reflekterar i efterhand över en handling, till exempel:

- Ärlighet. Är den handling jag överväger och det jag säger – eller inte säger – ett uttryck för ärlighet?
- Jämlikhet, jämställdhet, likabehandling och lika villkor. Svarar vissa förhållanden eller en viss handling mot en princip om lika behandling och lika villkor?
- (Social) rättvisa. Vilket eller vilka kriterier för rättvisa är relevant(a) i det här fallet?

- Värddighet och integritet. Finns det risk att vissa förhållanden eller en handling jag överväger kränker en annan persons rätt till ett värdigt liv eller utgör ett hot mot någons integritet? Kan en viss handling vara ovärdig för mig som person och i min professionella roll?
- Frihet och självbestämmande. Vad innebär denna princip generellt och i en viss situation?
- Mänskliga eller medborgerliga rättigheter. Vad har en person rätt till? Är de villkor eller den förmån en person gör anspråk på en rättighet? Hur kan denna rättighet motiveras?
- Humanitet. Vad innebär det att vara human och visa medmänsklighet generellt och i en viss situation?
- Solidaritet. Vad, vem eller vilka bör vi vara solidariska med generellt och i en viss situation?
- Människovärdesprincipen. Vad innebär respekt för alla människors lika och höga värde generellt och i en viss situation?

Normer av det slaget har en viktig plats i vår känsla och tanke. Personer som är ärliga, har en jämlik hållning och visar respekt för andra väcker sympati och skapar tillit. Då kräver respekten för oss själva att sådana normer också är viktiga för vårt eget handlande.

En vanlig idé är att normer av det slaget utgör ett socialt kontrakt som vårt samhälle bygger på. Det är normer som svarar mot vad fria, men socialt orienterade individer har bejakat. Det finns i så fall en kollektiv förväntan på varje person att ansluta sig till det sociala kontrakt som utmärker vårt samhälle där normer av det här slaget har en viktig betydelse.

Utifrån dessa utgångspunkter kan vi också vara normkritiska mot miljöer och personer som ger uttryck för diskriminerande attityder och handlingar. Vi bör dessutom ha en kritisk observans på den verksamhet vi arbetar inom – och på våra egna attityder och handlingar.

Två övergripande pliktetiska regler

Men kanske är vi i en situation där ingen av dessa normer ger vägledning. Vi kan då få hjälp av en inflytelserik idé inom pliktetiken som kallas det kategoriska imperativet. Det utvecklades av den tyske filosofen Immanuel Kant på 1700-talet. Det kategoriska imperativet beskrivs som grunden för etiska bedömningar och formuleras på två sätt.

En variant handlar om personrespekt och innebär att varje människa ska behandlas som ett värde och mål i sig själv och inte bara som ett medel: Handla så att den som berörs av din handling inte bara behandlas instrumentellt som ett medel för något utan också som ett värde i sig själv.

En annan variant är att man ska handla så att regeln för ens handling kan vara allmänt erkänd: Handla utifrån en regel som du kan önska att alla andra också följer!

Den varianten av det kategoriska imperativet innebär ett krav på generaliserbarhet.²

KONSEKVENSETIK

Att fråga efter normer som utgör direkta plikter kan ibland ge vägledning för hur vi ska handla. Men i många etiska valsituationer kan det vara svårt att få grepp om vilka plikter vi har. Frågan blir snarare vilka konsekvenserna sannolikt blir av en viss handling eller av att en viss regel tillämpas.

Om vi tänker i konsekvenser får sådant som till exempel rättigheter, jämlikhet och ärlighet etcetera inte ett värde i sig själva. Rättigheter, jämlikhet och ärlighet får värde genom sina goda konsekvenser i form av välbefinnande och livskvalitet. De blir viktiga normer genom att de bidrar till att så många som möjligt kan uppnå välbefinnande och förverkliga sina livsmål.

Kombinationer av pliktetik och konsekvensetik

Att fråga efter konsekvenser och efter direkta plikter är två metoder som kan kombineras. Vissa normer kan ses som direkta plikter som är giltiga i sig själva, men i situationer där de inte ger klarhet kan vi fråga efter vilka konsekvenserna sannolikt blir av en viss handling.

Plikter och konsekvensbedömningar kan också kombineras på det sättet – som nämns ovan – att vi hävdar att en viss norm är giltig just för att den sannolikt ger goda konsekvenser. Två personer kan alltså hävda samma normer, till exempel regeln att vara ärlig eller att respektera andras självbestämmande, men motivera dem på olika sätt. Den ena kan uppfatta sådana regler som direkta plikter giltiga i sig själva eller utifrån att de följer av en annan överordnad norm. Den andra kan i stället motivera reglerna utifrån att de sannolikt ger de bästa konsekvenserna generellt eller i en viss situation. Formuleringen "ärlighet varar längst" är ett exempel på att man grundar en norm genom ett konsekvensetiskt resonemang.

Även konsekvensetik kan alltså vara en regeletik eller leda till att vi hävdar vissa regler som plikter. Till skillnad från när normer beskrivs som direkta plikter har konsekvensetiskt grundade normer en empirisk provbarhet: Utifrån kunskap och erfarenhet kan det visa sig vilka normer som sannolikt ger de bästa konsekvenserna.

Konsekvensetiska bedömningsfrågor

Frågan om konsekvenserna av en viss handling eller norm kan delas upp i mer detaljerade frågor, till exempel:

- Vilka personer eller grupper har intressen i den här situationen och påverkas av den handling eller den regel jag väljer?
- Finns det risk för att någon drabbas på ett allvarligt sätt? (Skadeobservans)
- Vilken eller vilka person(er) bör jag särskilt värna om? (Närhetsansvar)

- Vilken handling eller regel ger sannolikt långsiktigt de bästa konsekvenserna för dem som berörs?

Den sista frågan är den avgörande och sammanfattande vid en konsekvensetisk bedömning.

Vilka personer bör beaktas?

Det finns också en annan viktig fråga vid en konsekvensetisk bedömning: Vilka människor ska vi räkna med när vi bedömer vilka konsekvenserna blir? Att beakta alla, och beakta dem lika, är en konsekvensetisk ståndpunkt som kallas utilitarism. Men vi kan i stället göra en mer begränsad konsekvensbedömning. Varje person, organisation eller stat har någon form av begränsning vad gäller vilka personer man beaktar i sina konsekvensanalyser.

Frågan om vilka vi har förpliktelser emot och hur vi bör rangordna sådana förpliktelser är en central fråga för all yrkesetik och inte minst för socialt arbete. Den frågan tas upp i nästa avsnitt.

ÖVERGRIPANDE HANDLINGSNORMER

I en valsituation kan vi alltså fundera på vilken norm som är en direkt förpliktelse eller på hur konsekvenserna kan bli – eller på bådadera. Dessa resonemang kan sammanfattas i tre övergripande handlingsnormer, varav de två första uttrycker en kantiansk pliktetik medan den tredje frågan förutsätter en konsekvensetisk grundsyn:

1. Personrespekt. Handla så att de som berörs av din handling inte bara behandlas instrumentellt som ett medel för något utan också som ett värde i sig själva.
2. Generaliserbarhet. Handla utifrån en regel som du kan önska att alla andra följer i samma situation!
3. Bästa konsekvenser. Handla så att de samlade konsekvenserna sannolikt blir de bästa för dem som berörs!

Dessa tre handlingsnormer kan vara vägledande för socialarbetare, liksom för andra yrkesgrupper. Men nästa avsnitt aktualiserar också några mer specifika etiska normer som har relevans i en professionsetik för socialarbetare.

En hänvisning till konsekvenser leder till en viktig följdfråga: Vad är goda konsekvenser för en människas liv och för samhället i stort? Vad innebär livskvalitet och välbefinnande, vad är ett gott liv och ett gott samhälle? Det är en tredje etisk grundfråga.

3: Vad är ett gott liv och ett gott samhälle?

Inför frågan om vad ett gott liv innebär skiljer man mellan egenvärden eller värden som mål å ena sidan och instrumentella värden eller värden som medel å andra sidan. Med egenvärden avses upplevelser, tillstånd och relationer som är goda i sig själva för människan. Det är

fråga om sådant som kan betecknas som livets mening, som kärnan i fråga om livskvalitet.

Instrumentella värden är allt, till exempel sysselsättningar, vanor, upplevelser, tillstånd, relationer och resurser, som leder till att man uppnår sådant som har egenvärde. Kategorin instrumentella värden är närmast oändligt stor, men i fråga om vad som har egenvärde brukar främst tre huvudpositioner framhållas.

Olika bilder av ett gott liv

En första och klassisk position är att framhålla (1) livsglädje, lycka, lust och eufori som livets yttersta mening. Hedonism är beteckningen för den ståndpunkten. Andra alternativet är att människors varierande (2) önskeuppfyllelse är det enda som har egenvärde. Att nå de livsmål man själv satt upp är det goda livet, oavsett vilka dessa livsmål är. Det alternativet har naturligtvis många varianter eftersom människor kan ha mycket olika önskemål.

Tredje alternativet finns också i många varianter. Det innebär att det finns (3) flera förhållanden än livsglädje och eufori som utgör det mänskliga livets djupare mening, det finns fler egenvärden än så. Det goda livet kan inte heller bestämmas helt subjektivt utifrån enskilda personers önskeuppfyllelse och (kanske godtyckliga och vilseledande) livsmål. Ett uttryck som används om den ståndpunkten är objektiv pluralism och den finns i många versioner. Ett alternativ kan till exempel utgöras av följande värden:³

- Kärlek. Erfarenhet av att vara älskad och förmåga att älska och känna samhörighet med andra.
- Livsglädje-eufori. (Men inte det enda värdet, som i hedonismen.)
- Kunskap. Främst som en realistisk självbild och en relevant omvärldsuppfattning, samt en förmåga att samspela med sin omvärld.
- Frihet. Känslan av frihet och en förmåga att göra val och att handla utifrån självständiga personliga beslut.
- Existentiell identitet. Sökande efter eller intresse för en djupare innebörd i livet och en förmåga att känna förundran inför tillvaron.

Ett gott samhälle

Frågan om vad ett gott liv innebär är en annan än vad som utmärker ett gott samhälle. Men ett samhällsideal har en anknytning till ett livsideal på det sättet att ett gott samhälle rimligtvis utmärks av att så många som möjligt kan förverkliga ett livsideal i så hög grad som möjligt. Men det är inte självklart att ovanstående beskrivning av ett gott liv ska utgöra jämförelsen. I stället kan ett samhällsideal handla om att så många människor som möjligt ska ha resurser – alltså instrumentella värden – för att få ökade livschanser och nå det livsideal som är just deras.

4: Vilken slags person bör jag vara och vilket ansvar har jag i min professionella roll?

En fjärde grundfråga inom etiken uppmärksammar den person som handlar. Vi ställs då inför frågor om moraliskt ansvar och om etiska personegenskaper eller dygder.

Ansvarstanken förutsätter en vilje- och handlingsfrihet. Ju större handlingsfrihet och större makt, desto större ansvar. Ansvarsidén aktualiserar också frågor om våra avsikter och vår grundinställning till andra människor: Vilket slags personer bör vi sträva efter att vara ur etisk synpunkt? Detta är en klassisk etikfråga som fått ny uppmärksamhet sedan slutet av 1900-talet. Den frågan tas upp i ett särskilt avsnitt i denna etiska kod med fokus på etiska egenskaper för socialarbetare.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

8. Hur ser du på de två alternativen pliktetik och konsekvensetik med avseende på ditt eget sätt att resonera i etiska frågor? Hur skulle du bestämma din egen etik utifrån de alternativ som beskrivs i detta avsnitt?
9. Ta ställning till de fem förslag på egenvärden som beskrivs under rubriken Vad är ett gott liv och ett gott samhälle?. Har du förslag på andra eller fler egenvärden?
10. Behöver man ta ställning inom socialt arbete till frågan om egenvärden för ett gott liv eller räcker det att socialt arbete uppmärksammar olika instrumentella värden, som ger den enskilde resurser och ökade möjligheter för att själv skapa ett gott liv?

Etiska värden och normer för socialt arbete

En professionsetik bör ha sin grund i allmängiltiga etiska värden med stark ställning i samhället. Det här avsnittet beskriver kortfattat några sådana etiska värden och normer. De har både en historisk förankring och en central ställning i det moderna samhällslivet. Den beskrivning av etikens grundfrågor som gavs i förra avsnittet repeteras, kompletteras och fördjupas i detta avsnitt.

Etiska värden och normer för socialt arbete är i huvudsak desamma som för andra professioner. Men urval och betoningar av dessa värden varierar mellan olika professioner, organisationer och verksamheter. Följande kortfattade genomgång kommenterar värden som kan uppfattas som generellt giltiga, men här får de en särskild betoning utifrån socialarbetarnas yrkesroll. Det handlar främst om följande normer och värden:

- Människovärdesprincipen
- Mänskliga och medborgerliga rättigheter
- Humanitet
- Solidaritet
- Välfärd, resurser och trygghet
- Värdighet och integritet – rätten till ett värdigt liv
- Frihet och självbestämmande
- Demokrati och delaktighet
- Social rättvisa
- Jämlikhet, jämställdhet, likabehandling, lika villkor
- Ärlighet och uppriktighet
- Icke-dömande hållning, strävan efter förståelse
- Personligt ansvar

Konsekvensetisk bedömning: Vad ger bäst konsekvenser?

Dessa etiska värden och normer kan relateras till varandra på flera sätt. En del principer har vissa gemensamma aspekter. De går så att säga om lott. Några principer kan utgöra argument för andra och har en mer grundläggande karaktär. Den mest grundläggande ståndpunkten är principen om alla människors lika och höga värde.

Innan var och en av dessa normer kommenteras kan det vara en poäng att jämföra ovanstående lista med de principer som återfinns i EU:s konstitution och stadga från 2009, som bland annat klargör följande:

/.../ unionen bygger på värdena respekt för människans värdighet, frihet, demokrati, jämlikhet, rättsstatsprincipen och respekt för de mänskliga rättigheterna, inklusive rättigheter för personer som tillhör minoriteter. Dessa värden är gemensamma för medlemsstaterna i ett samhälle där mångfald, icke-diskriminering, tolerans, rättvisa, solidaritet och principen om jämställdhet mellan kvinnor och män råder.

MÄNSKOVÄRDESPRINCIPEN

En grundläggande utgångspunkt för vårt samhällsliv och för socialt arbete är principen om alla människors lika och höga värde. Den principen är en grundläggande utgångspunkt för andra etiska värden och normer och för det etiska ansvaret överhuvudtaget. Den är också ett kärnvärde för all offentlig förvaltning, som kommer

till uttryck i till exempel den svenska regeringsformen liksom i FN:s deklaration om mänskliga rättigheter från 1948 som inleds med följande mening:

... erkännandet av det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter är grundvalen för frihet, rättvisa och fred i världen ...

Den första artikeln i deklarationen lyder sedan på följande sätt:

Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter. De är utrustade med förnuft och samvete och bör handla mot varandra i en anda av broderskap.

I den svenska regeringsformen finns följande formulering: ⁴

Den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

I förra avsnittet beskrevs denna princip som en kärleksförklaring till det mänskliga livet och den innebär att alla människor bör ges lika respekt, inflytande och omsorg. Idén om det lika människovärdet ligger också bakom den så kallade gyllene regeln som finns i olika varianter inom de stora religionerna: Allt vad ni vill att människorna ska göra för er, det ska ni också göra för dem.

MÄNSKLIGA OCH MEDBORGERLIGA RÄTTIGHETER

Principen om det höga och lika människovärdet utgör en grund för mänskliga och medborgerliga rättigheter, som både har en etisk och juridisk relevans. Mänskliga rättigheter innebär att den enskilde har rätt till vissa livsvillkor och resurser. Det ställer krav på stater, men också på organisationer och personer.

De första rättigheterna som etablerades utgjordes av frihetsrättigheter, främst rätten att uttala sina egna åsikter och avgöra sin egen inställning till religion. Senare utvecklades rättigheter om att ha inflytande i samhällslivet, rätten att bilda politiska partier och fackföreningar, rätten att rösta i allmänna val och att bli vald till en roll med politiskt ansvar. Därefter har sociala rättigheter utvecklats, som handlar om rätten att få grundläggande utbildning, omsorg, sjukvård och en skälig levnadsnivå.

Utöver FN:s rättighetsdeklaration från 1948 är Europakonventionen från 1950, Europeisk social stadga från 1996 och EU:s konstitution och stadga från 2009 (se ovan) viktiga texter som visar omfattningen av mänskliga rättigheter och enigheten i uppslutningen kring ett rättighetstänkande.

Människovärdet och mänskliga rättigheter är två idéer som hör ihop. Vi ser då andra människor som med-

borgare eller som likvärdiga deltagare i samhället, de är personer som vi ska visa respekt.

Ett viktigt rättighetsdokument är FN:s barnkonvention från 1989 om att ”barn har rätt till särskild omvårdnad och hjälp”. Ett barnperspektiv anges också i inledningen till Socialtjänstlagen: ”När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver.”

HUMANITET OCH SOLIDARITET

Humanitet och solidaritet är två andra centrala etiska principer, som kan och bör komplettera mänskliga rättigheter. Humanitet innebär att man bör vara särskilt observant och medkännande gentemot personer i en utsatt och svår livssituation.

Solidaritet är ett syskonbegrepp till humanitet, men solidaritet antyder också ett kamratskap, en särskild samhörighet med (vissa) andra personer eller grupper. Det innebär att vi stödjer andras projekt och strävanden. Solidaritetstanken uttrycker en sammanhållning och en förväntad ömsesidighet, att man ”ställer upp för varandra”. Det också grundtanken bakom en solidarisk finansiering, till exempel genom ett skattesystem där högre inkomst medför att man betalar mer i skatt.

En skillnad mellan humanitet och solidaritet blir tydlig om man tänker på etiska normer som används med avseende på kriminalvården. Vi kan och bör kräva en human kriminalvård, men en solidarisk kriminalvård har ingen förespråkare. Den samhörighet och sympati som solidaritetstanken innebär är inte självklar gentemot personer som sitter i fängelse.

Rättigheter, humanitet och solidaritet

Utifrån mänskliga och medborgerliga rättigheter blir andra personer i första hand människor och medborgare, som vi ska möta med respekt, oavsett vilken känsla vi har inför en enskild person. Utifrån humanitet ser vi snarare andra personer som medmänniskor, som – utöver med respekt – ska mötas med empati, lyhördhet och medkänsla. Solidaritetstanken går ett steg längre och innebär att den person det gäller uppfattas som min kamrat och vän, som jag är samhörig med och känner sympati för.

Historiskt sett har mycket av socialt arbete haft sin grund i humanitetsprincipen. Principen om solidaritet har också varit aktuell och var dominerande i Sverige och flera andra länder kring 1970-talet och senare. De senaste decennierna har i stället idéer om mänskliga och medborgerliga rättigheter fått en allt mer dominerande ställning som grund för bland annat socialt arbete.

Räcker det med ett rättighetstänkande? Finns det inte situationer i socialt arbete där också en princip om humanitet är angelägen? Även solidaritet kan naturligtvis vara en viktig norm för socialt arbete, men den har en begränsning genom att den på personnivå förutsätter en sympatis samhörighet med den andra. Solidaritet

kan därför inte direkt grundas på människovärdesprincipen – på samma sätt som mänskliga rättigheter och humanitet – men solidaritet är naturligtvis förenlig med denna princip.

Men solidaritet som ett ideal om att gemensamt bidra till hela samhällets bästa – och att bidra efter vars och ens förmåga – är ett viktigt generellt samhällsvärde, en förutsättning för det sociala arbetets regelverk och resurser.

VÄLFÄRD, RESURSER OCH TRYGGHET

Uttrycket välfärd tillhör kodorden för socialt arbete liksom för vård och omsorg generellt. Med uttryck som välfärd och välfärdssamhälle menas att det finns olika slags resurser och trygghetsgarantier, som kan bidra till människors personliga välbefinnande.

Ett ideal om välfärd, resurser och trygghet måste hänvisa till någon annan norm. En möjlighet är då att hänvisa till att detta är en medborgerlig rättighet, att det svarar mot en princip om humanitet och/eller att det har sin utgångspunkt i solidaritet.

Det bör också nämnas att det inte är ovanligt att ge skäl för ett välfärdssamhälle utifrån idéer om en rationell egoism. Tanken är då att det ligger i allas egenintresse att leva i ett samhälle där det finns ett omfattande offentligt välfärdsåtagande. I det långa loppet är det sannolikt att alla tjänar på detta.

Det resonemanget kan ha en poäng, men det går inte att motivera alla insatser inom socialt arbete på det sättet. Dessutom kan frågan ställas om vad som händer med ett samhälle och med vårt sociala liv om den rationella egoismens enda intresse för den egna nyttan får genomslag i vår syn på vårt eget och på andras handlande.

VÄRDIGHET OCH INTEGRITET – RÄTTEN TILL ETT VÄRDIGT LIV

Värdighet och integritet och rätten till ett värdigt liv har stor relevans för socialt arbete. Det är sammansatta begrepp och det är inte självklart vad det egentligen innebär att värna om människors värdighet och integritet.

En kulturell enighet finns dock om några centrala aspekter av vad ett värdigt liv med respekt för en persons integritet innebär. Det innebär till exempel att vi behandlas med respekt och uppmärksamhet. En närliggande aspekt av ett värdigt liv är det finns utrymme för vårt inflytande – att vår röst hörs och tillmäts betydelse. Möjlighet till självbestämmande är alltså en del rätten till ett värdigt liv (se nedan).

Dessutom har alla människor rätt till en privat sfär, en rätt att vara i fred för andra människors insyn – liksom för statens granskning – och rätt att fredas från förenklade omdömen om ens person. Ett brott mot sådana aspekter av ett värdigt liv kan uppfattas som – och vara – en kränkning av vår integritet.

Respekt för en persons värdighet och integritet inne-

bär också att få del av de resurser och den hjälp som finns i ett samhälle när man drabbas av svårigheter i livet. Det innebär att vissa välfärdsresurser ingår i rätten till ett värdigt liv.

Begreppet integritet eller snarare ”hot mot vår integritet” används ofta i samband med att frågor om registrering och övervakning diskuteras. Det finns ett visst motstånd mot att förekomma i olika former av register och att ”övervakas”, till exempel genom kameror på offentliga platser, på en arbetsplats eller genom att telefonbolag måste spara uppgifter om telefontrafik under viss tid. Den avgörande frågan för att bedöma detta hot måste väl vara hur stor skada eller hur stort obehag detta kan orsaka jämfört med vilken samlad nytta det kan ha.

Inom socialt arbete aktualiseras liknande frågor i samband med att inhämta personuppgifter om klienter, till exempel via sociala medier. Integritetsfrågor aktualiseras också vid sociala utredningar, journalföring och dokumentation.

Värdighet är ett viktigt värde för socialt arbete. Arbetet syftar till att ge bättre förutsättningar för ett värdigt liv. Då är ambitionen inte bara att respektera en persons värdighet och integritet utan också att stärka människors egen känsla av värdighet.

FRIHET OCH SJÄLBESTÄMMANDE

I regeringsformen framhålls både frihet och värdighet som centrala värden. Frihet och självbestämmande är etiska principer som kan ses som en del av rätten till ett värdigt liv, eller som en egen princip. Liksom värdighetsprincipen har även denna princip en dubbelhet av att både respektera och stärka.

I socialt arbete bör vi dels respektera, dels försöka utveckla och stärka en persons förmåga till fria val och egna beslut – i den mån det inte innebär ett hot mot andras frihet och välbefinnande. Det handlar alltså dels om att respektera en persons faktiska självbestämmande, dels om att bidra till att öka och förstärka en persons livschanser och frihetsutrymme. Det kan bli konflikter mellan dessa två ansatser.

Det är främst tre av ovanstående värden som framhålls i början av regeringsformen:

Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.

DEMOKRATI OCH DELAKTIGHET

Principer om demokrati knyter an till frihet och självbestämmande. Socialt arbete bör ha en demokratisk inramning på organisationsnivå. I själva arbetet innebär den demokratiska ansatsen olika former av öppenhet, dialog, inflytande och delaktighet för berörda klienter och andra intressenter.

Delaktighet är en viktig norm i situationer där en

klient utsätts för tvång och begränsning, som till exempel vid insatser utifrån LVM och LVU. Det blir då inte rimligt att tala om frihet och självbestämmande, men det är högst angeläget att klienten har ett utrymme för delaktighet kring sin situation och sin behandling. Detta är inte minst angeläget i socialt arbete med barn och unga.

Demokrati används ofta som övergripande beteckning. Det handlar om demokratiska värden. Då avses sådant som också kan klassas som medborgerliga rättigheter, till exempel åsiktsfrihet, tryckfrihet, religionsfrihet, demonstrationsfrihet, frihet att bilda politiska partier, allmän rösträtt, jämställdhet mellan kvinnor och män, icke-diskriminering, barns rättigheter och rättsstatsprincipen.

Demokratis process och substans

Hänvisning till demokrati kan avse en process som ligger bakom ett beslut: Att det är bestämt enligt demokratis spelregler. Men ett demokratiideal kan också framhålla att besluten måste ha ett visst innehåll, demokratin måste ha en viss substans. En sådan substans antyds i regeringsformens formulering om att "den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet". I ovanstående lista på demokratiska värden finns exempel på både processvärden och substansvärden.

Statsvetaren Lennart Lundquist har betecknat den offentliga tjänsteutövaren (tidigare betecknad som "ämbetsmannen"), en tjänst många socialarbetare har, som demokratis väktare. Den offentliga tjänsteutövaren är en demokratis tjänare och ska vägledas av de värden och normer som kan räknas till politisk demokrati och vår offentliga etik. Demokrati blir i det sammanhanget en överbubrik på en serie värden och normer som utgör demokratis process och substans. Till demokratis värden i den betydelsen hör sådant som öppenhet, opartiskhet och serviceanda samt en grundsyn som innebär att man är medborgarnas snarare än maktens tjänare.⁵

SOCIAL RÄTTVISA

Ytterligare ett viktigt värde för socialt arbete är rättvisa, eller snarare: social rättvisa. Det har internationellt sett en central betydelse inom socialt arbete, men är inte lika framträdande i ett land som Sverige. Orsaken till det är sannolikt att rättvisa främst ses som en norm som ska styra själva lagstiftningen. Rättvisa blir då främst en politisk fråga.

Rättvisa kan bedömas utifrån likhet – att behandla lika fall lika. Det ska dels styra lagstiftningen, dels tillämpningen av lagen. Dessutom kan rättvisa utgå från behov, en uppmärksamhet på vad var och en särskilt behöver. Den principen kan leda till olika former av positiv särbehandling. Exempel på det är lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade (LSS). Ett rättvisebegrepp som utgår från olika behov av stöd och omsorg knyter

an till idén om sociala rättigheter. Sådana rättigheter brukar just relateras till fundamentala mänskliga behov.

Ett annat kriterium på rättvisa avser belöning utifrån prestation, till exempel för skicklighet och produktivt arbete. En närliggande rättvisepincip är rättvisa som kompensation. Den principen kan också vara aktuell i lönefrågor och handlar då om att kompensera för uppoffringar och slitsamt arbete. En kompensationsrättvisa aktualiseras också i försäkringsfrågor eller i samband med att en person blivit skadad eller medicinskt felbehandlad.

Ett exempel på kompensationsrättvisa med anknytning till socialt arbete är den statliga ersättning som har betalats ut till personer som blivit utsatta för vanvård efter att de placerats i en familj eller ett barnhem av sociala myndigheter.

Begreppet social rättvisa inom socialt arbete kan ses som en kombination av likhets- och behovsrättvisa, men kan också handla om rättvisa som kompensation.

JÄMLIKHET, JÄMSTÄLLDHET, LIKABEHANDLING, LIKA VILLKOR

Med nyckelord som jämlikhet, jämställdhet, likabehandling och lika villkor framhålls vikten av att det finns en betydande likhetsrättvisa. Det gäller inte minst i fråga om bemötande. En jämlik hållning i bemötandet uttrycker en respekt för varje människas lika och höga värde.

Att sträva efter att ge ett jämlikt bemötande innebär inte att man bortser från den obalans i fråga om tolkningsföreträde och makt som finns mellan socialarbetare och klienter. Det finns en påfallande asymmetri i en sådan relation – man möts inte på lika villkor. Men i sådana asymmetriska relationer är ett jämlikt bemötande en nödvändighet. Det innebär att socialarbetaren bemöter och behandlar en klient som en likvärdig person. En sådan bemötanderegler är inte minst angelägen i socialt arbete med barn och unga.⁶

ÄRLIGHET OCH UPPRIKTIGHET

Ett avgörande värde i all mänsklig samlevnad är ärlighet och uppriktighet. Det värdet gäller också för socialt arbete. En socialarbetare kan skada klienternas förtroende genom att agera vilseledande och brista i ärlighet. Bristande ärlighet kan naturligtvis också äventyra förtroendet för organisationen och dess verksamhet.

Men det finns situationer då uppriktighet och ärlighet kan vara riskabelt. Allt som kan sägas behöver inte alltid komma till uttryck. Det gäller främst i situationer då en klient kan bli djupt sårad av en oreserverad uppriktighet. Å andra sidan är uppriktighet ofta nödvändig för att en klient ska förstå orsaken till en viss bedömning eller åtgärd.

Det kan vara en grannlaga uppgift för en socialarbetare att göra avvägningar av sin ärlighet och uppriktighet i olika situationer. Frågan är då inte främst om man är

uppriktig, utan hur man är det. Det är skillnad på en uppriktighet kombinerad med avståndstagande och inslag av överlägsenhet och en uppriktighet som präglas av empati och generositet.

ICKE-DÖMANDE HÅLLNING, STRÄVAN EFTER FÖRSTÅELSE

En klassisk norm för socialt arbete är att inte vara fördömande mot en klient. Socialarbetaren ska låta klienten ge sin berättelse utan att mötas av avståndstagande och underkännande. En sådan hållning är viktig för att nå en förståelse för en klients inställning och handlingar.

En icke-dömande hållning med strävan efter förståelse betyder dock inte att klientens inställning och handlingar inte alls betraktas ur etisk synpunkt eller ses som etiskt acceptabla. Men det behövs en lyssnande icke-dömande hållning för att skapa öppenhet och en förtroendefull relation till klienten. En sådan öppenhet kan också leda till att klienten får en bättre självförståelse. I synnerhet är en sådan hållning nödvändig i socialt arbete med barn och unga.

Men i en vidare mening kan det vara angeläget och ofrånkomligt att en socialarbetare ställer frågor och ger kommentarer till klienten som uttalat eller underförstått uttrycker etiska värden och normer. Bara själva aktualiseringen av vissa normer kan innebära en etisk kritik. Det gäller både med avseende på klientens berättelse om det förflutna och – i synnerhet – om avsikter och strävanden för framtiden. Med en strävan efter förståelse blir det lättare att se vad som kan vara konstruktivt och jag-stärkande för klienten, och leda till ökad självrespekt och tilltro till den egna förmågan.

PERSONLIGT ANSVAR

En aspekt av idén om alla människors lika värde är att se andra människor som personer som har ett ansvar för sina val och sitt liv. Socialt arbete förutsätter att klienter har ett sådant personligt ansvar och framträder som subjekt i sitt eget liv. Att påminna om klientens personliga ansvar kan också ses som en aspekt av klientens värdighet. I detta personliga ansvar finns också ett ansvar för andra. Portalparagrafen i socialtjänstlagen har en formulering som aktualiserar detta personansvar:

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inrikta på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser.

De krav som ställs på en klients eget ansvar måste relateras till klientens situation och möjligheter. En mekanisk och okänslig tillämpning av en princip om klientens egenansvar kan förstärka utsattheten för en klient.

KONSEKVENSETISK BEDÖMNING

– VAD LEDER TILL BÄST KONSEKVENSER?

Vi kan ställa frågan "varför" till de värden och normer som hittills tagits upp i detta avsnitt. Varför ska vi hävda rättigheter, humanitet, solidaritet, värdighet, frihet, demokrati, rättvisa, jämlikhet etcetera?

I förra avsnittet om etiska grundfrågor klargjordes att det finns olika svar på den frågan. Ett svar är att det inte behövs några sådana stödargument. Dessa värden och normer är giltiga i sig själva och kan bejakas genom vår etiska intuition och reflektion. Men dessa normer kan dessutom baseras på en mer grundläggande princip, främst då människovärdesprincipen. Sådana resonemang innebär ett så kallat pliktetiskt synsätt.

Ett annat alternativ är att ge ett konsekvensetiskt svar: Dessa värden och normer är giltiga för att de leder till ett gott liv och ett bra samhälle. Vill vi nå så bra sammanlagda konsekvenser som möjligt för alla berörda ska vi hålla oss till dessa normer. Om vi främst tänker i konsekvenser blir alltså svaret på frågan Vad är ett gott liv och ett bra samhälle? avgörande för vad som är en rätt handling.

Oavsett om vi gör en sådan övergripande konsekvensbedömning av dessa normer eller inte, ställs en socialarbetare i sitt arbete inför konkreta avgöranden som kräver konsekvensbedömningar, reflektioner om sannolika effekter av det egna agerandet.

I vissa situationer kan en del av de värden som nämnts stå i motsättning till varandra. Det finns också situationer då det är svårt att se vilka normer som har relevans. Då är en bedömning av sannolika konsekvenser nödvändig. Ibland är en sådan konsekvensbedömning kombinerad med en konflikt mellan olika parter och intressen som socialarbetaren måste handskas med.

Skadeobservans

En konsekvensetisk bedömning bör kombineras med en norm om skadeobservans och skademinimering. Det är en norm som bör beaktas om det är uppenbart att en enskild person eller en grupp riskerar att hamna i en svår situation – eller redan är i ett sådant läge.

Att göra en bedömning av de samlade konsekvenserna för alla berörda är alltså inte tillräckligt. Vi måste också vara uppmärksamma på om en enskild person eller grupp är – eller riskerar att bli – särskilt drabbad. Barnperspektivet är just en sådan norm om skadeobservans.

Närhetsansvar

En konsekvensetisk bedömning bör också beakta att vi har särskilda förpliktelser mot dem som står oss nära och som i någon mening är beroende av oss – det gäller både privat och yrkesmässigt. Det innebär en princip om ett närhetsansvar som är relevant för socialarbetare i förhållande till klienter. Ett närhetsansvar gäller också i relation till arbetskamrater.

Ett närhetsansvar i kombination med en skadeobservans kan innebära att en socialarbetare bör lägga mer tid och energi på vissa klienter på grund av att de annars riskerar att hamna i en svårare situation.

PORTALPARAGRAFEN OCH EN INTERNATIONELL ETISK KOD

Ett flertal av dessa värden och normer kommer till uttryck i socialtjänstlagens portalparagraf som i delar redan citerats i ovanstående text. Så här lyder hela portalparagrafen:⁷

Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas ekonomiska och sociala trygghet, jämlikhet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet. Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupper egna resurser. Verksamheten skall bygga på respekt för människors självbestämmanderätt och integritet. När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver.

Inte minst hänvisningen till "barnets bästa" kan ses som en konsekvensetisk regel med särskild uppmärksamhet på personer i en utsatt livssituation – en skadeobservans – för att hindra eller minimera risken för skada.

Det finns en internationell etisk kod för socialt arbete som utformats av IFSW (International Federation of Social Work) och IASSW (International Association of Schools of Social Work). IFSW består av olika nationella organisationer för socialarbetare. Akademikerförbundet SSR är medlem i IFSW och står bakom denna internationella etiska kod.

Av ovanstående översikt över värden och normer är särskilt några principer markerade som centrala i IFSW:s etiska kod. Det är mänskliga rättigheter (Human Rights), människans värdighet (Human Dignity) och social rättvisa (Social Justice).⁸

ETISKA VÄRDEN OCH NORMER FÖR ARBETSLIVET

Detta avsnitt har kortfattat beskrivit en serie etiska värden och normer av relevans för socialt arbete. Men professionsetik handlar inte bara om normer för hur man handlar mot dem som arbetet är till för och hur man förhåller sig till lagar och regler. Professionsetik innefattar också normer i relation arbetsgivaren och arbetskamrater.

De flesta värden och normer som aktualiserats för socialt arbete har också relevans – med andra betoningar och andra konkreta innebörder – för hur man förhåller sig till sin organisation och arbetsgivare, och till sina arbetskamrater. Inte minst principer om likabehandling och ärlighet är högst relevanta i det sammanhanget.

Till sådana värden tillkommer också principer om lojalitet med de mål eller intentioner som utgör organisationens grundläggande uppdrag. Dessutom är det viktigt att man är ett stöd för sina arbetskamrater och att man underlättar deras arbete. Lojaliteten mot det grundläggande uppdraget medför också krav på goda villkor för att arbetet ska kunna ha en hög kvalitet, till exempel genom en rimlig arbetsbelastning och genom att det finns utrymme för handledning och kompetensutveckling.

Det kan givetvis uppkomma olika typer av konflikter på en arbetsplats inom socialt arbete som kan ha att göra med olika synsätt på arbetet. I sådana konflikter är det inte självklart att en socialarbetare ska ta parti för ledningen eller för arbetskamrater.

En arbetsplats är en viktig social arena där det kan utvecklas arbetsglädje, samhörighet och vänskap. I den professionella rollen har man där också en viktig personlig roll av att just bidra till att sådana värden kommer till uttryck.

Det kan också finnas konflikter som skapas av personliga motsättningar i den inre kulturen på en arbetsplats, konflikter som inte främst handlar om hur arbetet ska bedrivas. Men det är högst angeläget att alla bidrar till att arbetsplatsens inre kultur är en inkluderande miljö som präglas av öppenhet, generositet och vänskaplighet. Om en arbetsplats där det bedrivs socialt arbete har en sådan karaktär är det sannolikt att detta också färgar av sig på sättet att möta och arbeta med klienterna.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

11. Ta ställning till de etiska värden och normer som anges för socialt arbete i detta avsnitt. Vilka etiska värden och normer finner du särskilt viktiga?
12. Fångar konsekvensetiken – med beaktande av principer om skadeobservans och närhetsansvar – in ditt sätt att göra bedömningar i socialt arbete?
13. Resonera om de påståenden som görs under rubriken Etiska värden och normer för arbetslivet.
14. Finns det förändringar som bör göras i dina arbetsvillkor och/eller i ditt sätt att arbeta för att ditt arbete bättre ska kunna svara mot grundläggande uppdrag för din organisation? (Vad ingår i så fall i det grundläggande uppdraget?)

Etiska egenskaper för socialarbetare

Förra avsnittet beskrev etiska värden och normer för socialt arbete. Men till en professionsetik hör också frågan om vilka etiska personegenskaper som är viktiga i arbetet – hur man är som person i sin professionella roll. Till en professionell kompetens hör också egenskaper som har en direkt etisk karaktär och utmärker en person med etisk medvetenhet och mognad.

VAD ÄR ETISKA PERSONEGENSKAPER?

Frågan om etiska personegenskaper är en klassisk fråga inom etiken som fått ny uppmärksamhet sedan 1990-talet. Det talas om "dygdernas återkomst" inom etiken. Det här avsnittet återger några välkända förteckningar på sådana egenskaper, men först bör klargöras vad som avses med etiska personegenskaper eller "dygder".

Det finns lite olika meningar om vad en dygd är och om vilka egenskaper som har en etisk karaktär. Med anknytning till etablerad begreppsbildning kan vi använda följande definition:

Dygder är förvärvade och stabila egenskaper som innebär dels en förmåga att identifiera och erfara vårt och andras ansvar i olika situationer, dels en vilja och en förmåga att handla rätt.

Definitionen beskriver dygder eller etiska personegenskaper som en grundinställning eller en förmåga som tar sig uttryck i rätta handlingar. Vi kan också tala om dygder som sammanfattande omdömen om hur en person handlar. Den tanken uttrycks i Aristoteles formulering

att dygd är "disposition eller vana att välja det rätta handlandet".

ÄLDRE OCH MODERNA ETISKA PERSONLIGHETSIDEAL

Genom att räkna upp önskvärda egenskaper från olika tider och kulturer får man inte en rättvisande bild av bakomliggande livsideal och samhällssyn. Med den reservationen kan det ändå vara poängfullt att återge några "dygdelistor" från historien. De kan ge uppslag för vår reflektion om etiska egenskaper eller etisk kompetens för socialarbetare.

Aristoteles

Hos Aristoteles (d 322 f Kr) finns en uppfattning om att dygden utgör en rätt balans mellan ytterligheter. Den utgör en harmonisk position i "den rätta mitten". En del av Aristoteles ideal kan ställas upp på följande sätt:

FÖR MYCKET	DEN RÄTTA MITTEN	FÖR LITE
DUMDRISTIG	MODIG	FEG
OMÄTTLIG	MÄTTFULL	INSENSIBEL
SLÖSAKTIG	FRIKOSTIG	SNÄL
VULGÄR	STORSLAGEN	"LÅGPROFILERAD"
INBILSK	STOLT	FÖRSAGD
KARRIÄRLYSTEN	AMBITIÖS	LAT
LÄTTRETLIG/VRESIG	TÄLMODIG/GODLYNT	ANDEFATTIG
SKRYTSAM	UPPRIKTIG	BLYGSAM
PAJASAKTIG/GYCKLANDE	SPIRITUELL	TRÅKIG
INSTÄLLSAM	VÄNLIG	GNÄLLIG
AVUNDSJUK	EMPATISK	SKADEGLAD

Idén om en gyllene medelväg verkar pedagogiskt användbar, men en vanlig kritik av Aristoteles är att inte alla dygder kan placeras i en sådan "lagomodell". Godhet och sanningskärlek är exempel på egenskaper som inte kan placeras in i schemat. Inte heller finns det väl en gyllene medelväg mellan opartiskhet och partiskhet.

Cicero

Om vi går fram i historien några hundra år kan vi aktualisera Ciceros (d 43 f Kr) lista över dygder. Cicero står i den tanketradition som betecknas som stoicism där ett viktigt värde är att behålla sin sinnenro och mentala behärskning i alla lägen; "stoiskt lugn".

I Ciceros personlighetsideal ingår sådant som mod, värdighet, humor, smak, bildning, finkänslighet, inre balans, vänlighet, godhet, medkänsla, gästfrihet, storhet, generositet, rättskänsla, integritet och självbehärskning.

I listan ingår också sådant som vi kanske inte ser som etiska egenskaper, till exempel smak och bildning. Uttrycket medkänsla finns med, men det är fråga om en ganska tillbakalutad hållning, ingen stark känslomässig involvering. Den stoiska medkänslan kan beskrivas som välvillig neutralitet, ett uttryck som tidigare har använts för att antyda hur en läkare eller psykoterapeut ska förhålla sig till sin patient.

Paulus

Om vi jämför Cicero med Paulus (d 65? e Kr) finner vi att de har mycket gemensamt. Kärlekstemat är dock mycket starkare hos Paulus och Ciceros eleganta stildygder saknas helt. Några exempel från Paulus: Kärlek, innerlig medkänsla, glädje, frid, tålmod, mildhet, vänlighet, godhet, trofasthet, ödmjukhet och självbehärskning. Hos Paulus finns också den berömda formuleringen om "tro, hopp och kärlek /.../ och störst av dem är kärleken".

Flera av dessa egenskaper finns också hos Cicero, men det finns större engagemang hos Paulus, med ideal som kärlek och innerlig medkänsla. Dessutom får ödmjukhet en viktig betydelse, men det saknas däremot egenskaper som humor och smak. Det är egenskaper som inte räknas till etikens område i den kristna traditionen.

Kan Paulus ge uppslag till ett personlighetsideal för socialarbetares roll eller passar kanske hans ideal mer för det personliga än det professionella livet? Kärlek och innerlig medkänsla passar kanske inte i arbetslivet? Eller kan de erinra om att det bör finnas ett djupt engagemang i socialarbetarnas arbete?

ETISKA EGENSKAPER FÖR SOCIALARBETARE

Ett kvalificerat socialt arbete förutsätter en kompetens med ett flertal egenskaper. En del av dessa egenskaper har en etisk karaktär och handlar om en moralisk och personlig mognad. Viktiga exempel på sådana etiska egenskaper för en socialarbetare är:

- En grundhållning av respekt, jämlikhet och vänlighet
- Integritet
- Empati/lyhördhet
- Engagemang och ansvarstagande
- Saklighet och tydlighet
- Rättskänsla – mod/civilkurage
- Kritisk självinsikt
- Tolerans/vidsynthet
- Balanserat omdöme
- Tålmod
- Samförståndsvilja och samarbetsförmåga
- Självständighet
- Kreativitet
- Humor

Kommentar till listan

Listan avser inte att visa en rangordning mellan olika egenskaper. Flera egenskaper går om lott, de hänger ihop med varandra. De flesta av dessa uttryck har en lättillgänglig vardagsspråklig betydelse, men kanske behöver balanserat omdöme kommenteras. Det uttrycket avser en förmåga att kunna sätta sig in i flera perspektiv och väga olika argument mot varandra på ett nyanserat sätt. Att inte vara säkrare på en ståndpunkt än vad de finns goda skäl för.

Dessa egenskaper refererar främst till en inre hållning hos en person, men de är också knutna till handlingar, i en del fall till hur man bemöter andra.

Praktisk vishet

Egenskaper av det här slaget kan summeras i Aristoteles klassiska begrepp fronesis, som brukar tolkas som 'praktisk klokhet' eller 'praktisk vishet'. Det handlar om att ha ett gott och balanserat omdöme, en förmåga att överväga olika handlingsalternativ. Fronesis-begreppet används ofta i professionsetiska sammanhang, men det kräver en precisering utifrån professionens särart i stil med ovanstående lista.

HUR UTVECKLAS ETISKA EGENSKAPER?

Särskilt i professioner som innebär att man är ett stöd för andra personer kan själva arbetet bidra till en etisk personlig utveckling. Men det sker inte med automatik. I sådana professioner finns också risken att förlora sin etiska och professionella integritet och i stället hamna i en okänslig rutinmässighet eller till och med i ren cynism.

Egenskaperna i ovanstående förteckning är ett avancerat ideal, men de är inte utopiska. Det är personlighetsdrag vi kan tilltalas av och sträva efter. Genom att vi känner en attraktion i egenskaper av det slaget – och inser deras relevans för både livet och arbetet – kan vi förhoppningsvis också utvecklas i den riktningen. Etiska egenskaper kan också utvecklas genom att vi får goda impulser av andra personer samt genom vitala och öppensinnade arbetsmiljöer.Handledning och kollegiala samtal med möjlighet till reflektion kan också ha stort

värde. Sannolikt kan vi också utvecklas i en positiv riktning genom att vi reagerar mot attityder och handlingar som signalerar en destruktiv inställning, som till exempel likgiltighet, intolerans och feghet.

Etikens personliga förankring

Man kan överväga om mer övergripande och "stora" etiska egenskaper bör vara med i ovanstående lista, egenskaper som godhet och människokärlek. Det finns professionsetiska texter som innehåller det senare uttrycket.⁹ Att placera stora begrepp som godhet och kärlek på en lista över etiska personegenskaper är dock äventyrligt. Risken är att begreppen trivialiseras.

I det här dokumentet finns en hänvisning till kärlek med anknytning till människovärdestanken. Tanken är att idén om människors höga och lika värde ger uttryck för en kärlek till det mänskliga livet – det egna och andras. I den meningen är kärlek ett centralt tema inom etiken.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

15. Fundera igenom de historiska listorna över önskvärda etiska egenskaper. Vilken lista tycker du är mest tilltalande? Vilken passar bäst för socialarbetare?
16. Ta ställning till förslaget på viktiga etiska egenskaper för socialarbetare. Vilka egenskaper är särskilt viktiga? Bör listan kompletteras? Med vad i så fall?
17. Finns det enligt din mening etiska egenskaper som särskilt utvecklas respektive hämmas av arbetet som socialarbetare? Vilka respektive egenskaper i så fall? Reflektera över motsvarande förhållanden för andra yrkesutövare som till exempel sjuksköterskor, läkare, lärare och poliser.
18. Resonera om risken för att hamna i en "okänslig rutinmässighet eller till och med i ren cynism".

Etiska riktlinjer för socialarbetare

I följande etiska riktlinjer – som är en summering och precisering av resonemanget i detta dokument – anges hur de professionellt verksamma inom socialt arbete bör uppfatta sitt etiska ansvar. Riktlinjerna avser också att bidra till den fortsatta etiska reflektionen.

Dessa riktlinjer avser inte att vara ett alternativ till en reflektion om konsekvenser. De visar snarare hur socialarbetare bör handla för att nå bäst konsekvenser för klienter och andra berörda. Särskilt i situationer då dessa riktlinjer inte tycks ge något klart besked om hur man bör handla är det viktigt att fråga efter sannolika konsekvenser av olika handlingssätt. Det kan då också vara relevant att räkna med normer om skadeobservans och närhetsansvar.

Det sociala arbetets och professionens grund

- Grundläggande värden i socialt arbete och för professionen är mänskliga rättigheter och humanitet. Arbetet ska bidra till ett gott och värdigt liv för de berörda och utveckla samhällets välfärd.
- Socialt arbete och socialarbetarnas yrkesroll ska grundas på vetenskap och beprövad erfarenhet.

Profession och personlighet

- Socialarbetaren ska i sitt arbete och i sin livsföring i övrigt respektera varje människas lika och höga värde.
- Socialarbetaren har yrkesmässigt ett särskilt ansvar gentemot personer och grupper i utsatta situationer.
- Socialarbetaren ska använda sin professionella ställning med ansvar och vara medveten om den egna kompetensens gränser.
- Socialarbetaren ska upprätthålla och utveckla sin kompetens i socialt arbete och eftersträva etisk medvetenhet och personlig mognad.

Klienten/den enskilde

- Socialarbetaren ska se andra människor som jämlikar och bemöta klienten med respekt, empatisk uppmärksamhet och vänlighet.
- Socialarbetaren ska respektera klientens personliga integritet och värna den enskildes självbestämmande i den mån det inte inskränker samma rätt för andra eller innebär att klienten påtagligt skadar sitt eget liv. Insatserna ska så långt som möjligt bygga på delaktighet och samförstånd.
- Socialarbetaren ska informera klienten om rättigheter och skyldigheter samt klargöra de villkor och resurser som finns inom den aktuella verksamheten och i angränsande samhällsinstitutioner.

- De krav som ställs på en klient ska ha saklig grund och bidra till en mer gynnsam situation för klienten.
- Socialarbetaren får aldrig till egen fördel utnyttja den beroendeställning klienter kan ha i olika situationer.
- Uppgifter om klienten ska hanteras med den sekretess som lagen stadgar och i övrigt med stor varsamhet.

Organisation, kollegor och arbetsplats

- Socialarbetaren ska vara medveten om och ha en lojal inställning till verksamhetens grundläggande uppdrag.
- Socialarbetaren ska visa respekt för verksamhetens ledning samt för kollegor och andra medarbetare i olika befattningar.
- Socialarbetaren ska motverka kränkande eller diskriminerande attityder och handlingar som kan komma till uttryck i verksamhetens arbets sätt eller i medarbetares eller klienters agerande. Detta bryter andra krav på lojalitet.
- Socialarbetaren ska medverka till att den egna verksamheten håller en hög kvalitet och kan utvecklas för att svara mot människors behov och förändrade samhällsförhållanden.
- Socialarbetaren ska bidra till att den egna arbetsplatsen är en inkluderande, respektfull och vänligt sinnad social miljö.

Samhälle

- Socialarbetaren ska ha en öppenhet inför och vilja till samverkan med andra organisationer och andra professioner – förutsatt att det är av värde för klienter och andra berörda.
- Socialarbetaren ska sträva efter att skapa förtroende för socialt arbete och för socialarbetares professionella kompetens samt vara öppen för kritisk granskning av sin yrkesutövning.
- Socialarbetaren ska som yrkesutövare och medborgare företräda ett demokratiskt samhällsideal som omfattar mänskliga rättigheter, humanitet och solidaritet.

FÖR REFLEKTION OCH SAMTAL:

19. Reflektera över var och en av ovanstående etiska riktlinjer. Bör dessa riktlinjer kompletteras? I så fall med vad?

Bilagor

Etiska problemsituationer – fallbeskrivningar

Följande fallbeskrivningar fångar naturligtvis bara en del av de problem som socialarbetare ställs inför. Aktualisera gärna egna exempel för diskussion.

Att ta ställning

Det är naturligtvis viktigt att känna till det socialrättsliga regelverket för att kunna ta ställning till följande fall. Men i inget av fallen är det möjligt att avgöra vad som är rätt handlande enbart genom en juridisk bedömning. En del av fallen kan gärna kompletteras med olika tilläggsantaganden om situationen så att problemställningarna får fler nyanser. I samtal om fallen kan man gärna göra sådana antaganden.

Man kan ta ställning till dessa fall genom en fri diskussion, men det kan vara en poäng att ibland formalisera diskussionen, till exempel utifrån följande frågor:

1. Vilka etiska värden och normer bör främst beaktas i det här fallet?
2. Om vi gör en konsekvensbedömning – vilka överväganden bör i så fall göras?
3. Har principerna om skadeobservans och/eller närhetsansvar relevans här?
4. Vilka etiska personegenskaper är viktiga i den här situationen?
5. Vilka etiska riktlinjer har relevans i det här fallet?

I synnerhet kan diskussionen handla om den andra frågan.

Lotterivinst och försörjningsstöd

En man i 30-årsåldern är klient inom socialtjänsten och har sedan något år två handläggare, dels en socialsekreterare för ekonomiskt bistånd, dels en socialsekreterare som han har regelbundna stödsamtal med. Den senare har han haft kontakt med i flera år och detta stöd tycks vara av stor betydelse i hans strävan att vara drogfri.

När mannen en dag kommer till ett stödsamtal är han påtagligt upprymd och berättar att han – tillsammans med sin bror – vunnit 50 000 kronor på en skraplott. Plötsligt har han alltså 25 000 kronor. Han har dock bara 10 000 kronor kvar; 15 000 kr har gått till att betala en gammal "knarkskuld". Han är nu mycket lättad över att vara fri från hot om repressalier och kan lämna alla gamla kontakter.

Efter stödsamtalet ska han träffa sin handläggare av försörjningsstöd, men han förklarar för den första handläggaren att han inte tänker berätta om lotterivinsten.

Hur bör socialsekreteraren som ger stödsamtal hantera denna information? Bör socialsekreteraren för ekonomihandläggning få veta? Bör sektionschefen informeras? Vad bör de i så fall göra med denna information? Spelar det någon roll hur hög vinsten var? Har det någon betydelse att huvuddelen av vinsten har används för att bli av med en knarkskuld?

Assisterad befruktning för en incestdömd man?

En kurator på ett stort sjukhus får av en tillfällighet en häpnadsväckande upplysning av en granne: En man, som tillsammans med sin fru står i kö för assisterad befruktning på sjukhuset, har suttit i fängelse för incest efter övergrepp mot både sin dotter och sin son.

Mannen träffade efter strafftiden sin nuvarande fru. De har varit gifta en tid, men har inte lyckats få barn tillsammans. Nya hustrun vet enligt grannen inget om mannens brott. Kuratorns granne känner mannen väl och uppgifterna är utan tvekan pålitliga.

Bör kuratorn kontakta sin kollega på den aktuella avdelningen på sjukhuset och berätta? Vad bör i så fall den kuratorn göra med informationen? Bör hustrun informeras? Bör man generellt kräva av patienter i behandling mot barnlöshet att de ger tillåtelse för sjukhuset att kontrollera belastningsregistret? Vilka brott ska i så fall utgöra ett hinder för att få behandling mot barnlöshet?

Rasistiskt ryggproblem

En man i 25-årsåldern vänder sig till socialtjänsten med ett ovanligt problem. Han har sedan tonåren varit med i rasistiska grupper och lät för några år sedan tatuera in orden "whites only" på ryggen. Han har dock övergett dessa uppfattningar och även fått nya vänner. Texten på ryggen blir alltmer främmande, men sjukvården förklarar att det inte är deras uppgift att göra de åtgärder som krävs. Han måste i så fall själv betala kostnaden på cirka 30 000 kr. Men han har inte dessa pengar och inte heller någon att låna av. En skuld hos kronofogden hindrar

honom från att ta andra lån. Hans förhoppning är nu att socialtjänsten ska betala kostnaden så att han blir av med sin rasistiska skönhetsfläck.

Är detta överhuvudtaget ett problem som socialtjänsten bör bry sig om? Vad bör man i så fall göra?

Avstängning från behandlingshem?

På behandlingshemmet Soberia bor och vårdas personer med missbruksproblem. Behandlingshemmet har tydliga regler om att inga droger får förekomma. Om en boende bryter mot den regeln leder det till omedelbar utskrivning. Vid ankomsten får man information om reglerna och skriver under på att följa dem.

En morgon när personalen kommer till behandlingshemmet råder kaos. Under helgen har det varit fest då bland annat kokain förekommit. Med hjälp av urinprov klarläggs att åtminstone tre av de boende varit inblandade: Pia, José och Claes. Det finns misstankar om att flera deltagit, men det går inte att bevisa.

Med hänvisning till reglerna ska de tre inblandade skrivas ut, men bland personalen är åsikterna delade. Några hävdar att det enda rimliga är att de skrivs ut. Undantag skulle urholka reglerna och leda till minskat förtroende för såväl behandlingen som personalen.

Andra i personalgruppen menar dock att ett undantag bör göras i detta fall eftersom en utskrivning skulle få mycket allvarliga konsekvenser, kanske rent av leda till någons förtidiga död. Man bör därför överväga andra alternativ. Pia har varit på otaliga behandlingsinstitutioner sedan tonåren. För första gången har hon nu kunnat ta emot den hjälp hon erbjuds och börjar få viss ordning på sitt liv. Hon har varit på behandlingshemmet länge och hemmet är en viktig trygghet för henne. Personalen fruktar att en utskrivning skulle leda till att hon åter hamnar i missbruk och prostitution. Om Claes skrivs ut befarar flera i personalen att han hamnar i en djup depression med suicidrisk som följd.

Hur bör man agera i den här situationen?

Minimalistisk journalföring utifrån patientens önskemål?

En kvinna har en make som är svårt sjuk i cancer och makens kontaktsjuksköterska erbjuder sig att förmedla kontakt med kurator som kan ge kvinnan stödsamtal. Kvinnan accepterar detta under förutsättning att den journal som kuratorn kommer att föra ska vara fri från bedömningar av hennes hälsotillstånd. Helst önskar kvinnan att det bara står datum för besöket och anteckningen "anhörigsamtal". Om hennes önskan inte tillgodoses tänker hon avstå från erbjudandet om samtal

trots att hon känner stort behov av detta.

Kvinnan motiverar sitt önskemål med att hon känner obehag inför att kommentarer om att hennes psykiska tillstånd ska finnas i journalen. Hon är orolig för att journalen kan komma "i orätta händer" eller påverka personer som kanske kommer att vårda henne i framtiden. Hon känner till att man kan spärra journalen med en symbol av ett blinkande hänglås, men menar att de flesta som spärrar sin journal gör så för att det finns psykiatriska kommentarer i journalen. Hon anser därför att spärren i ännu högre grad än de förda anteckningarna kan vara stigmatiserande. Det är bakgrunden till att hon inte vill att det ska föras någon journal överhuvudtaget eller bara en anteckning om "anhörigsamtal".

Bör kuratorn tillmötesgå kvinnans önskan om en minimalistisk journalföring i stil med att bara anteckna "anhörigsamtal" i journalen eller innebär kvinnans krav att hon inte kan få en kuratorskontakt? Hur bör man generellt se på journalanteckningar som karaktäriserar personer psykiska hälsa?

Utskrivning på osäkra grunder och med risk för nerläggning?

På ett HVB-boende för 14-18-åringar som drivs av ett privat vårdbolag bor åtta ungdomar med olika bakgrund. Sent en natt har fem ungdomar, varav två omhändertagna enligt LVU, lämnat boendet efter att personalen kändedom att de rökt cannabis. Ett par av ungdomarna medger att de "rökt på", medan de övriga nekar kategoriskt att det skulle vara något annat än tobak de rökt.

Vid provtagning konstateras två vara positiva på THC (test som visar om man rökt cannabis), men bruk av några substanser går inte att påvisa hos de övriga. Personalen menar dock att två av dem som inte testats positivt sannolikt ändå är de som varit drivande bakom att de lämnat boendet.

Utifrån HVB-verksamhetens drogfrihetspolicy bör de inblandade skrivas ut från boendet. Ungdomarna (och även vårdnadshavare till en av dem) menar dock att en utskrivning av samtliga är en kollektiv bestraffning, särskilt för de tre vars prover inte påvisat spår av droger.

Om samtliga fem skrivs ut tillkommer också den komplikationen att de lediga platserna kan förbli tomma under en längre tid. Detta inträffade strax före midsommaren och det är alltid färre nya placeringar under sommaren. Det finns till och med en risk för att en utskrivning kan leda till att hela verksamheten läggs ner.

Vilka överväganden bör personalen göra? Bör frågan om nerläggning alls beaktas vid bedömningen? Hur bör personalen agera?

Medicin i filmjölken?

En demenssjuk man på ett äldreboende vill inte ta sin medicin och spottar ut tablettorna när han får dem i munnen. Om mannen inte tar sin medicin blir han dock mycket deprimerad och får ofta aggressiva utbrott. Efter samråd med enhetschefen blandar personalen då medicinen i filmjolk och första gången man gör det, visar man det för mannen. Han har inga kommentarer och protesterar inte. Fortsättningsvis får han denna "filmjolkmedicinering" utan att personalen visar proceduren för mannen.

Handlar enhetschefen och personalen rätt? Hade saken varit annorlunda om mannen i stället hade vägrat äta när han såg att medicinen blandades in i filmjölken första gången, borde personalen i så fall smula ner tablettorna i smyg?

Tillräckligt bra föräldrar?

Inga och Per är särboende sedan flera år tillbaka. Inga drabbades av en långvarig psykos för flera år sedan och har sedan dess haft kontakt med psykiatri. Under senare året har hon dock periodvis mått så pass bra att hon klarat av att arbetsträna. Hon har en kurator inom den öppna psykiatri som kontaktperson. Per studerar för närvarande på Komvux. Även han har psykiska problem och har en stödkontakt inom psykiatri.

Inga berättar en dag med glädje för sin kurator att hon väntar barn. Kuratorn är dock mycket tveksam till Ingas förmåga att ta hand om det väntade barnet. Dessutom känner kuratorn en oro över hur Ingas psykiska hälsa ska påverkas. Det finns en risk att Inga går in i en psykos i samband med förlossningen. Inga mår dock bra under graviditeten och ser tillsammans med Per fram emot barnets ankomst.

Kuratorn väljer ändå att kontakta Ingas handläggare hos socialtjänsten och meddela sina farhågor. Handläggaren håller med om att det finns en risk, men menar att de inte kan göra så mycket i detta skede. Kuratorn känner sig inte helt tillfreds med detta men instämmer i att det inte går att förutsäga hur det kommer att bli. Vartefter graviditeten fortskrider blir Inga allt mer hjälpsökande och visar en stor osäkerhet inför den närmaste framtiden.

Vilka fortsatta åtgärder bör göras av olika parter? Vad bör den socialsekreterare som är Ingas handläggare göra? Vad bör kuratorn göra? Vilka stödinsatser bör göras och vilken kontroll bör finnas så att barnet inte far illa? Finns det en risk att en kontrollmentalitet kan försämra Ingas och Pers möjligheter att ta ett tillräckligt bra föräldraansvar?

Dyra vanor på institution?

Ungdomar som är placerade på Statens institutionsstyrelses (SIS) institutioner eller i boenden för ensamkommande flyktingbarn får fickpengar och kan ha möjlighet att utöva ganska dyra fritidsintressen. Sannolikt kommer en del av ungdomarna att vänja sig vid en levnadsnivå som de kan ha svårt att nå efter vistelsen. Det är inte ovanligt att socialtjänsten har synpunkter på fickpengens storlek och de fritidsintressen som institutionerna erbjuder.

Är det försvarbart att ge ungdomar under en institutionsvistelse resurser på en nivå som de sedan sannolikt får svårt att nå upp till? Bör de kanske snarare fostras till att leva på en nivå som de realistiskt kan nå upp till efter institutionsvistelsen? Är det rimligt att ha ett slags belöningsystem med högre fickpeng om man har en positiv inställning till samarbete och egen utveckling? Kan det vara en poäng i att ge ungdomarna en hög materiell standard under tiden på institutionen för att ge dem hopp om och inspiration till en bättre framtid? Kan man motivera en hög materiell standard på institutionerna med att det handlar om ett slags kompensationsrättvisa för att många av ungdomarna tidigare haft knappa resurser?

Intyg om oskuld?

Skolkuratorn på en gymnasieskola får besök av en flicka som hävdar att hon måste ha ett intyg på att hon är oskuld. Hon vill att kuratorn eller skolsköterskan ska skriva ett intyg på att hon är oskuld eller att de kontaktar en gynekolog som kan utfärda ett sådant intyg. Hon är visserligen inte oskuld, men det är ytterst viktigt att hon kan visa ett intyg av detta slag för att visa sin egen och pojkvännens familj. Hon påstår att det är helt avgörande för hennes framtid och hävdar att hon annars kan råka mycket illa ut.

Hur bör kuratorn resonera och agera i den situationen?

Dela lika?

En patient på en palliativ vårdavdelning står i begrepp att skriva sitt testamente och vänder sig till kuratorn för att få synpunkter på hur arvet ska fördelas. Patienten är änka och har ett sparkapital på ett par hundratusen kronor utöver att hon äger en bostadsrätt som är värd omkring en dryg miljon. Hon har två barn, en dotter som är 34 år och en son som är 23 år.

Dottern är en framstående kläddesigner med mycket goda inkomster och dessutom är hennes man mycket förmögen. Sonen har haft en misslyckad skolgång

men läser nu in gymnasiekompetens på komvux samtidigt som han arbetar som personlig assistent. Siktet är inställt på att bli bildlärare, men hans dröm är egentligen att bli konstnär. Han har ett skadestånd att betala av sedan han för några år sedan gjorde flera graffitimålningar på offentliga platser.

Patienten har alltid tagit det för givet att arv ska fördelas lika, men funderar nu på om inte en viss olikhet vore motiverad i hennes fall. Dottern är redan ganska rik medan sonen är i stort behov av pengar. Självklart ska dottern också få en del av arvet (hon har ju också en lagstadgad arvsrätt till en viss procent), men vore det inte rimligt att ge sonen betydligt mer och förklara i ett brev varför denna fördelning har gjorts?

"Har du någon synpunkt på mitt problem?", frågar patienten. Kuratorn gör några undvikande försök för att komma ur situationen, men patienten avbryter med uppfordrande röst: "Jag menar naturligtvis inte att du ska avgöra saken, jag vill bara ha några kloka synpunkter från någon som kan en del om människor och etiska frågor. Jag ligger sömlös för det här problemet."

Vilka synpunkter bör kuratorn ge på problemet?

Hårt pressad gymnasist

En 17-årig gymnasieelev söker upp skolkuratorn och berättar att han är hårt hållen hemma, - kontrollerad av en familj med starka religiösa traditioner. Han får inte träffa jämnåriga flickor, deltar i koranskolan varje lördag och ber flera gånger per dygn, - även en gång på natten. Det medför att han ofta är trött och ibland somnar under lektionerna. Föräldrarna har bestämda planer för hans framtid och ett äktenskap är arrangerat med en flicka i hemlandet, då pojken uppnår 20 års ålder.

Skolresultaten blir allt sämre och pojken upplever en stark frustration inför jämnåriga i skolan som lever ett helt annat liv med flickvänner och fritidsaktiviteter. Han vill dock absolut inte att skolan ska kontakta hans föräldrar om hans skolsituation och hans kraftigt försämrade studieresultat, då han menar att det kommer att utlösa en ohanterlig kris med bestraffningar från familj och släkt. Förmodligen skulle det leda till att han blir skickad - utan returbiljett - till föräldrarnas hemland.

Hur bör skolkurator och skolans ledning agera? Hur ska man hantera uppdraget att samarbeta med elevens vårdnadshavare kring elevens skolsituation i relation till de risker det kan medföra i det här fallet om elevens vårdnadshavare kontaktas?

Kränkande språk på nätet

Mikael, en 30-årig man med Aspergers syndrom bor i egen lägenhet nära en gruppbostad. Han är i gruppbo-staden varje dag och sitter oftast vid en av datorerna där. En dag upptäcker en i personalen, efter att Mikael har avslöjat sitt användarnamn, att han har kontakt med unga flickor och använder ett mycket grovt sexuellt språk. Innan personalen hunnit vidta några åtgärder kommer Mikael in på gruppboendet och är upprörd över att någon kallat honom en "äcklig gubbe" och hotat att anmäla honom.

Några i personalen uppmanar då Mikael att sluta ta dessa kontakter och framförallt att inte använda ett sådant språk. Han verkar ta fasta på dessa råd. En tid därefter berättar han om helt andra samtal han fört över nätet och det han säger verkar trovärdigt. Efter några veckor går dock någon i personalen in på hans användarsida igen och upptäcker att Mikael använder samma grova språk som tidigare.

Vad bör de verksamhetsansvariga göra i det läget? Bör de alls ha kontrollerat hans kommunikation på nätet?

Begränsad journalföring?

En kurator vid en BUP-mottagning har en längre tid haft stödsamtal med en flicka (nu 17 år). I samtalen har flickan flera gånger nämnt att hon varit med om något som hon inte orkar tala om, men vid ett tillfälle berättar hon till slut att hon en gång för flera år sedan utsatts för incest av sin pappa. Flickan förbjuder dock kuratorn att anmäla detta. Hon kommer i så fall att förneka övergreppet inför polis och åklagare.

Kuratorn förklarar då att detta ändå måste journalföras. Flickan motsätter sig dock också detta mycket bestämt. Pappan känner till att hon har kontakt med BUP och som vårdnadshavare kan han få tillgång till journalen. Det är stor risk för att han skulle bli mycket aggressiv mot henne om han ser journalanteckningar om incest. Flickan kräver därför ett löfte av kuratorn att inte journalföra hennes uppgifter om övergreppet. I annat fall kommer hon inte att fortsätta stödsamtalen.

Vad bör kuratorn göra och säga i den här situationen? Bör överhuvudtaget sådana uppgifter journalföras om en icke myndig patient som medför risker för patienten om vårdnadshavare tar del av journalen?

Får en inbiten vegan äta kött?

En man som varit mycket engagerad i veganrörelsen i många år blir sjuk i Alzheimer och placeras i ett gruppboende. Till skillnad från de andra får han vegankost, men vid en måltid råkar han av misstag äta upp en portion – av köttbullar, potatis, brunsås och lingon – som är avsedd för en annan boende. Han blir mycket förtjust i maten. Vid nästa måltid märker han för första gången att de andra får annan mat än han. Personalen lyckas övertala honom att äta upp den mat han fått, men dagen därpå vägrar han äta "särskild skitmat bara för mig" – som han uttrycker det.

Personalen pratar då med hustrun som i skarpa ordalag förbjuder dem att ge honom något annat än vegankost. Hon slår fast att det är mot hans (och hennes) moraliska övertygelse att äta kött eller "upphettade likdelar", som hon formulerar det. Personalen försöker följa den linjen några dagar, men mannen protesterar högljutt varje gång och lyckas ibland – med triumf och förtjusning – komma över en del av det som bordsgrannen lämnat kvar.

Hur ska enhetschefen och personalen göra? Ska de låta mannen få äta kött? Vad ska de säga till hustrun? Blir bedömningen densamma om mannen är muslim och fått smak för fläskkotlett?

Separation som krav för försörjningsstöd?

Mariam är 35 år och bor ensam med sina tre barn på tio, åtta och fyra år. Hon har blivit arbetslös utan rätt till a-kassa och ansöker om ekonomiskt bistånd hos socialtjänsten. Vid utredningen framkommer att Mariam är gift, men hon uppger att mannen lämnat henne och flyttat tillbaka till sitt hemland för drygt ett år sedan. Hon påstår att mannen inte vill ha någon kontakt med henne men hon tar ändå inte ut skilsmässa. Skammen skulle vara för stor och det finns också risk för represalier från mannens släktingar, som fortfarande bor i Sverige.

Eftersom hon inte har någon kontakt med mannen kan hon inte få fram några uppgifter om hans ekonomiska situation. Sedan mannen lämnat henne och flyttade till sitt hemland har han inte heller skickat några pengar till henne eller barnen. Mariam är nu närmast desperat eftersom hon ligger efter med två hyror. Dessutom har hennes mellanbarn en sjukdom som kräver specialkost som är ganska dyr.

Vilka överväganden bör socialtjänsten göra? Hur bör de handla?

Skydda en myndig person?

Pappan till en 19-årig flicka med lättare utvecklingsstörning ringer till individ- och familjeomsorgen i den stad där han fått uppgifter om att flickan befinner sig. Han anmäler oro för flickan som, enligt pappan, fått kontakt via internet med en betydligt äldre man och sedan försvunnit hemifrån.

Pappan påstår sig ha säkra uppgifter om att mannen är dömd för både misshandel och sexuellt ofredande och vädjar till socialtjänsten att de ska ta kontakt med flickan på den adress mannen bor. En socialsekreterare och en uppsökare från vuxenheten gör då ett oanmält besök på bostadsadressen där flickan uppges befinna sig. Hon är mycket riktigt där. I bostaden finnas också den äldre mannen och en man i 30-årsåldern.

Socialarbetarna släpps dock inte in i lägenheten utan får träffa flickan i hallen. Hon är fåordig men uppger att hon "har det bra" och inte vill ha någon "kontakt med socialen". Den äldre mannen hör samtalet från köket och kommer ut i hallen och förklarar att pappans inte behöver vara orolig. Dessutom är hans dotter myndig och kan göra vad hon själv vill.

De två socialarbetarna känner sig illa till mods och är överens om att situationen är osäker för flickan, men i samråd med enhetschefen gör de bedömningen att det inte finns några juridiska förutsättningar för att vidta några åtgärder i fallet.

Något år efter detta hembesök dömdes den äldre mannen för bland annat koppleri till 6 års fängelse. Den 19-åriga flickan hade hållits som prostituerad i hans bostad.

Kunde socialtjänsten ha gjort något för att förhindra detta? Vad i så fall?

Hur agera vid en riskabel felplacering på en HVB-verksamhet?

Habib omhändertogs en sen kväll av polisen på grund av skadegörelse och stöld. Efter beslut av socialjouren placeras han akut på en HVB-enhet. Han uppger sig vara 16 år och nyanländ ensamkommande asylsökande, men är inte registrerad hos Migrationsverket. Vid ankomsten till HVB-enheten lämnar han urinprov som visar att han rökt cannabis. Beslutet om placeringen förlängs några dagar i väntan på start av asylprocessen hos Migrationsverket och eventuell kommunanvisning.

HVB-enheten där Habib är placerad är avsedd för unga mellan 14 och 18 år, men personalen på boendet menar att Habib är minst 20 år gammal. Situationen kompliceras ytterligare av att Habib bytt till sig en de yngre boendes hörlurar och en annan av de boende uppger att bytet skett mot droger.

Personalen förordar då en snabb utskrivning av Habib av hänsyn till de övriga ungdomarna, men socialjouren uppger sig inte ha möjlighet att skaffa fram något alternativt boende de närmaste dagarna.

Hur bör situationen lösas? Hur bör personalen på boendet och hur bör socialjouren resonera och hur bör man agera?

Bristande omsorgsförmåga i en övermäktig situation

En ung fyra barnsmor vill skilja sig efter att under lång tid har varit utsatt för daglig misshandel av sin make. Maken accepterar skilsmässan och flyttar in hos sina föräldrar. Han lovar också att betala den ansökningsavgift som krävs för att skilsmässan ska kunna genomföras. Kvinnan litar på detta, men mannen betalar inte in avgiften som han lovat.

På grund av ett missförstånd mellan Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen har kvinnan inte fått sin sjukpenning utbetald och hon har därför ekonomiska problem. Hon ansöker då om försörjningsstöd men nekas detta med hänvisning till att paret fortfarande är gifta och då måste också makens inkomster räknas in vid bedömningen.

Kvinnan uppmanar då maken att omedelbart betala in ansökningsavgiften. Hon har akut brist på pengar till grundläggande behov som mat och hyra. Hans svar är att han inte kommer att göra detta då han tror att om kvinnan blir vräkt på grund av att hon inte betalt hyran kommer han ensam att få vården om barnen. Kvinnan lyckas inte heller reda ut vad som brustit i kommunikationen mellan Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen trots att hon vid flera tillfällen har kontaktat båda myndigheterna.

Kvinnan söker på nytt försörjningsstöd och förklarar varför ansökan om äktenskapsskillnad inte registrerats. Hon får då veta att det är hennes ansvar att se till att ansökningsavgiften betalas. Hon försöker då låna pengar från bekanta, men lyckas bara få ihop småsummor.

Hennes situation uppmärksammas efter en tid av sjukvården i samband med att hon svårt avmagrad tas in på sjukhus. Det kommer då fram att kvinnan under tre månader har varit utsatt för svält. Inte heller barnen har fått tillräckligt att äta även om deras situation är bättre då de har fått mat i skolan respektive förskolan. Kvinnan får nu hjälp från sjukhuset att fullfölja ansökan om äktenskapsskillnad, missförståndet mellan Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen reds ut och hon beviljas försörjningsstöd.

Samtidigt gör handläggaren på enheten för ekonomiskt bistånd en anmälan till utredningsavdelningen om att kvinnan brustit i sitt föräldraansvar då hon inte tillgodosett barnens grundläggande behov. Kvinnan

motsätter sig detta då en sådan utredning enligt hennes förmenande blir ett stöd för maken i den pågående vårdnadstvisten.

Reflektera över socialtjänstens hantering av detta ärende. Kunde något gjorts annorlunda, när och på vilket sätt i så fall? Vad bör göras i den aktuella situationen?

Hemlös, men vill inte lämna hemkommunen

Zara är 23 år och ensamstående förälder till ett ettårigt barn. Hon har bott hos vänner och senast med ett andrahandskontrakt som nu gått ut. Trots intensiva försök misslyckas hon med att hitta en ny bostad och ingen av hennes vänner vill längre ha henne och hennes barn som inneboende.

Hon söker då hjälp till bostad från socialtjänsten. Där ställs hon inför kravet att bredda sitt sökande även till lägenheter utanför hemkommunen. Socialtjänsten hänvisar till att de vill använda sina sociala kontrakt till människor med problem. Zara har inga andra problem än avsaknad av bostad och anvisas ett akutboende på ett vandrarhem. Hon har dock hela sitt nätverk i hemkommunen och kan inte tänka sig att flytta till en annan kommun.

Är det rimligt att avslå Zaras ansökan om hjälp till bostad om hon vägrar att bredda sitt bostadssökande? Vad bör socialtjänstens göra i det här fallet? (Det finns en dom i Regeringsrätten (den så kallade Nackadomen), som säger att man inte kan tvinga människor att flytta från en kommun.)

Nedsättande kommenterar från en klient på Facebook

En socialarbetare går in på en klients Facebook-sida och upptäcker då flera kommentarer om sig själv i mycket nedsättande ordalag. Socialsekreteraren beskrivs bland annat som "ful", "korkad" och "lättlurad".

Bör en socialarbetare gå in på en klients hem- eller Facebook-sida? I vilka situationer i så fall? Vad bör man i så fall göra med det som står på hemsidan – kan det finnas uppgifter där som bör tas upp med klienten?

Vad gör socialarbetaren göra i det ovanstående fallet? Låtsas som ingenting, se till att klienten får en annan handläggare eller konfrontera klienten?

Bloggande socialarbetare

En socialarbetare berättar på sin blogg om sin vardag. Hen är känd för att ta upp intressanta frågeställningar och har därför många följare, främst från den egna yrkeskåren. En dag har hen haft ett mycket intressant fall att diskutera med sina följare.

För att inte bryta mot sekretessen och möjliggöra identifiering av klienten ändras alla uppgifter som kan bidra till att personen kan kännas igen. Fallet beskrivs främst som ett generellt problem. Men en anhörig till klienten som läser bloggen förstår ändå att fallet har en bakgrund i en närståendes situation och blir upprörd över detta – trots att klienten är beskriven på ett respektfullt sätt.

Är det överhuvudtaget rätt att diskutera (avidentifierade) fall på sociala medier? Kan det vara ett sätt att bidra till ett angeläget kollegialt samtal?

Konflikt mellan föräldrar och skolan om vad som är bäst för eleven

Anton går i årskurs 5 och har stora koncentrationssvårigheter. Trots anpassningar av undervisningen och extra stödinsatser har han svårt att följa med, stör på lektioner och kommer ofta i konflikt med sina klasskamrater på raster. Föräldrarna har berättat för klassläraren att Anton har en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, ADHD. Medicinskt ansvarig läkare har rekommenderat medicinering, något som föräldrarna dock motsätter sig. De menar att Antons problem kan lösas om skolans medarbetare är tillräckligt pedagogiskt skickliga och behandlar honom på rätt sätt.

Klassläraren kontaktar elevhälsoteamet om sin oro för Antons sociala och kunskapsmässiga utveckling. Läraren vill att rektor eller kurator ska kalla föräldrarna till ett möte om Antons skolsituation. På mötet vill klassläraren att elevhälsoteamet, där skolkurator ingår, ska förmå föräldrarna att låta Anton ta medicin för att få möjlighet till en fungerande skolgång. När kuratorn kontaktar föräldrarna för att boka tid för detta möte ger föräldrarna svaret att de inte tänker komma och om skolan tar upp ämnet på nytt förklarar de att de tänker placera Anton i en annan skola.

Hur bör skolkuratorn och skolans ledning agera i den här situationen?

Akademikerförbundet SSR:s etiska koder

Akademikerförbundet SSR har tagit fram ett flertal professionsetiska koder för yrkesgrupper som förbundet organiserar. Den första koden gällde socionomer och lanserades i mitten av 1980-talet. Koden reviderades sedan 1992 och omarbetades 1996. Själva uttrycket etisk kod användes dock inte om dessa dokument. De betecknades i stället som Etiska riktlinjer för socionomer.

Efter millennieskiftet har det sedan skapats etiska koder för personalvetare (2005 och 2015), ny kod för socionomer/socialarbetare (2006) samt etiska koder för ekonomer (2007), samhällsvetare (2010) och psykoterapeuter (2014). Dessutom har Svensk Chefsförening – som är en del av förbundet – tagit fram en etisk kod för chefer (2007). Förbundet kommer att fortlöpande revidera och komplettera dessa etiska koder. De nya etiska koderna under 2015 för personalvetare och för socialarbetare är ett uttryck för detta.

Resonerande och argumenterande karaktär

Samtliga av dessa etiska koder har fått en betydande användning, inte minst i utbildningar för yrkesgrupper som organiseras av förbundet. Koderna är också utformade så att de passar för ett akademiskt utbildnings-sammanhang genom att de är ganska utförliga och har en resonerande och argumenterande karaktär.

Det finns professionsetiska koder som mer kortfattat fastställer ett antal regler eller riktlinjer för en profession på ett mer juridiskt präglat sätt. Akademikerförbundet SSR har i stället valt att utforma etiska koder med ett bredare anslag, som redogör för grundfrågor inom etiken och klargör grundläggande etiska värden och normer för yrkesområdet. Dessutom behandlar de etiska koderna frågor om etiska personegenskaper för ett visst yrkesområde. Denna framställning sammanfattas och preciseras sedan i ett antal kortfattade etiska riktlinjer. Ytterligare ett viktigt inslag i förbundets etiska koder är en bilaga med fallbeskrivningar som beskriver konkreta etiska problem inom det aktuella yrkesområdet.

Arbetsätt för att utveckla en etisk kod

Förbundets arbetsätt för att utveckla en professionsetisk kod är att bilda en referensgrupp av erfarna företrädare för det aktuella yrkesområdet och att anlita en etisk sakkunnig som skriver ett förslag på en etisk kod i samråd med referensgruppen. Detta förslag går sedan ut på en bred remiss till ett flertal berörda organisationer och områdesexperter. Dessutom har medlemmar i förbundet möjlighet att ge kommentarer på remissversionen. Efter ytterligare arbete av etiksakkunnig och

referensgrupp lämnas ett slutgiltigt förslag till förbundsstyrelsen som fastställer koden.

Gemensamt innehåll

Utöver att Akademikerförbundet SSR:s etiska koder har en likartad utformning har de naturligtvis också mycket gemensamt innehållsligt. Det gäller inte minst innehållet i de sammanfattande etiska riktlinjerna. I samtliga etiska koder är Profession och personlighet en rubrik för en grupp av riktlinjer. Den första riktlinjen under denna rubrik anger att en yrkesutövare ”ska i sitt arbete och i sin livsföring i övrigt respektera varje människas lika och höga värde”. En annan riktlinje som finns i samtliga koder handlar om att man ”har yrkesmässigt ett särskilt ansvar gentemot personer och grupper i utsatta situationer”. I samtliga riktlinjer finns också en tydlig markering av nödvändigheten av fortsatt kunskaps- och kompetensutveckling.

Andra exempel på gemensamma inslag i de etiska riktlinjerna handlar om relationen till den egna organisationen och arbetsplatsen. Där finns det en riktlinje om att man ska medverka till att den egna verksamheten håller en hög kvalitet. Ett annat exempel är att man ska bidra till den egna arbetsplatsens inre kultur. En vanlig formulering är då att arbetsplatsen ska vara ”en inkluderande, respektfull och vänligt sinnad social miljö”.

Samtliga koder kan beställas i pappersversion utan kostnad och de är också tillgängliga via webbplatsen www.akademssr.se.

NOTER OCH REFERENSER

¹ SoL 1 kap, 1 §.

² Den version av det kategoriska imperativet som här kallas generaliserbarhetsargumentet lyder på följande sätt: "Handla endast efter den maxim genom vilken du tillika kan vilja att den skall bli en allmängiltig lag." Den version vi kallar personrespektargumentet formuleras på följande sätt: "Handla på ett sådant sätt att du alltid samtidigt behandlar mänskligheten, såväl i din egen person som i varje annan person, som ändamål, och aldrig endast som medel." Citaten är hämtade ur Kants skrift Grundläggning av sedernas metafysik, via Höffe O 2004: Immanuel Kant. Thales, Stockholm.

³ Blennberger Erik 2005: Etik i socialpolitik och socialt arbete. Studentlitteratur, Lund. Jämför med Brülde Bengt 2003: Teorier om livskvalitet. Studentlitteratur, Lund.

⁴ RF 1 kap. 2 §.

⁵ Lundquist Lennart 1998: Demokratins väktare. Ämbetsmannen och vårt offentliga etos. Studentlitteratur, Lund.

⁶ Blennberger Erik 2013: Bemötandets etik. Studentlitteratur, Lund.

⁷ SoL 1 kap. 1 §.

⁸ Koden kan hämtas från hemsidan: www.ifsw.org.

⁹ Både Sveriges läkarförbund och Sveriges Tandläkarförbund har etiska regler där "människokärlek" anges som något centralt för respektive profession.

Akademikerförbundet SSR

Akademikerförbundet SSR
Box 12800, 112 96 Stockholm
08-617 44 00, akademssr.se